

Ager Tarraconensis

Marta Prevosti i Josep Guitart i Duran
(directors científics / Scientific Directors)

Volum 4

Ager Tarraconensis 4

Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona

Els Antigons, a High Status Villa in the Camp de Tarragona

Ramon Jàrraga
Marta Prevosti
(editors)

General evaluation and conclusions in English

DO C U M E N T A 16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
Tarragona, 2014

Ager Tarraconensis. – (Documenta ; 16)

Bibliografia. – Conté: 1. Aspectes històrics i marc natural -- 2. El poblament -- 3. Les inscripcions romanes (IRAT) / Diana Gorostidi Pi -- 4. Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona / Ramon Jàrraga, Marta Prevosti (editors) -- 5. Paisatge, poblament, cultura material i història : actes del simposi internacional / Marta Prevosti, Jordi López Vilar, Josep Guitart i Duran (editors). – Text en català, alguns capítols també en anglès, italià, castellà i francès

ISBN 9788493773434 (o.c.)

I. Prevosti, Marta, dir. II. Guitart i Duran, Josep, 1946- dir. III. Gorostidi, Diana IV. Jàrraga Domínguez, Ramon, ed. V. López Vilar, Jordi, ed. VI. Institut d'Estudis Catalans VII. Institut Català d'Arqueologia Clàssica VIII. Col·lecció: Documenta (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) ; 16

1. Arqueologia del paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Camp de Tarragona 3. Camp de Tarragona (Catalunya) – Arqueologia romana 4. Antigons (Reus, Catalunya) : Jaciment arqueològic
904(467.14)

Ager Tarraconensis és un projecte de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis. El projecte s'emmarca dins la línia de recerca de l'ICAC «Arqueologia del paisatge, poblament i territori» i del projecte Forma Orbis Romani de l'Institut d'Estudis Catalans, promogut per la Unió Acadèmica Internacional. Aquesta recerca també s'ha inserit en el marc del projecte del Ministeri de Ciència i Innovació HAR2009-10752: «Interacció i articulació *urbs-territorium* en el *conventus Tarraconensis*. Anàlisi intrínsec i comparat de tres zones significatives».

Comitè editorial

Juan Manuel Abascal (Universitat d'Alacant), José María Álvarez Martínez (Museo Nacional de Arte Romano, Mèrida), Carmen Aranegui (Universitat de València), Achim Arbeiter (Universitat Georg-August de Göttingen, Alemanya), Jean-Charles Balty (Universitat de París-Sorbona [París IV], França), Francesco D'Andria (Universitat del Salento, Itàlia), Pierre Gros (Universitat de Provença, França), Ella Hermon (Université Laval, Quebec, Canadà), Rosa Plana-Mallart (Universitat Paul-Valéry Montpellier 3, França), Lucrezia Ungaro (Sovrintendenza Capitolina, Direzione Musei, Itàlia) i Susan Walker (Ashmolean Museum, Oxford, Regne Unit).

© d'aquesta edició, Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Plaça d'en Rovellat, s/n, 43003 Tarragona

Telèfon 977 24 91 33 - fax 977 22 44 01

info@icac.cat - www.icac.cat

Durant els nou primers mesos de publicació, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer tenint l'autorització dels seus titulars, amb les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si heu de fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

A partir del desè mes de publicació, aquest llibre està subjecte –llevat que s'indiqui el contrari en el text, en les fotografies o en altres il·lustracions– a una llicència Reconeixement-No comercial-Sense obra derivada 3.0 de Creative Commons (el text complet de la qual es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>). Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i les entitats que la publiquen i no se'n faci un ús comercial, ni lucratiu, ni cap obra derivada.

© del text, els autors

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari

© de la traducció a l'anglès, Paul Turner

Primera edició: 2013

Coordinació editorial: Publicacions de l'ICAC

Correcció: Pere Farrando Canals i Ramon Vidal Muntaner

Disseny de la col·lecció: Dièdric

Coberta: Àlex Rull

Fotografia de la coberta: Tors de Bacus trobat a la vil·la dels Antigons (Foto: F. X. Cabrero / Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus)

Maquetació i impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Dipòsit Legal: T. 1575-2013

ISBN de l'obra completa: 978-84-937734-3-4

ISBN del volum 4: 978-84-942034-0-4

TAULA GENERAL DE L'OBRA AGER TARRACONENSIS

Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural

1. Plantejament i precedents del treball
2. La ciutat de *Tarraco*, entre nucli urbà i territori
3. El paisatge de l'ager *Tarraconensis*
4. Les centuriacions de l'ager *Tarraconensis*: organització i concepcions de l'espai
5. El marc natural

Ager Tarraconensis 2. El poblament

1. Metodologia de l'estudi del poblament
2. Les prospeccions extensives
3. Les prospeccions intensives
4. Els materials arqueològics de les col·leccions
5. Estudi dels materials
6. El poblament
7. Els recursos econòmics
8. Treballs de camp centrats en jaciments

Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes (IRAT)

1. La documentació epigràfica
2. Epigrafia i societat de l'ager *Tarraconensis*. Monuments i reflex social. Propietaris de *fundi* al territori: identificació a partir de l'epigrafia. Prosopografia i societat al territori. Taula sinòptica.
3. Catàleg epigràfic. Conté epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona
4. Índexs analítics

Ager Tarraconensis 4. Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona

1. Introducció. La dissortada vil·la dels Antigons
2. Anàlisi de l'excavació de salvament (1977-1978)
3. El nimfeu
4. La escultura
5. Les ceràmiques. Un exemple de l'activitat comercial a l'ager *Tarraconensis*
6. Altres estudis ceràmics
7. L'epigrafia
8. La numismàtica
9. Els objectes metàl·lics
10. Els objectes d'os treballat i la identificació d'un taller tèxtil
11. El vidre
12. Valoració general i conclusions

Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi internacional

Ager Tarraconensis 6. Catàleg de jaciments, conclusions i índexs

Projecte Ager Tarraconensis

Directors científics

Marta Prevosti i Monclús (ICAC)
Josep Guitart i Duran (UAB i ICAC)

Autors

Josep Abela Montoya (ICAC)
Ethel Allué Martí (IPHES)
Aureli Àlvarez Pérez (UAB i ICAC)
Piero Berni Millet (ICAC)
Loïc Buffat (investigador associat al CNRS-UMR 5140, Lattes-Montpellier)
Iban Cabrelles Albareda
Victòria Cantarellas Sancho (ICAC)
Cèsar Carreras i Monfort (UAB)
Raquel Daza Brunet (UAB)
Ana Domènech de la Torre (ICAC)
J. Ignacio Fiz Fernández (URV i ICAC)
Marta Fontanals Torroja (IPHES)
Rob Fry (Universitat de Southampton i Escola Britànica de Roma)
Ana Garrido Elena (ICAC)
Pere Gebellí Borràs
Santiago Giralt (Institut de Ciències de la Terra Jaume Almera, CSIC)
Diana Gorostidi Pi (ICAC)
Josep Guitart i Duran (UAB i ICAC)
Anna Gutiérrez García-Moreno (ICAC i UAB)
Ramon Jàrraga Domínguez (ICAC)
Eva M. Koppel Guggenheim (UAB)
Jordi López Vilar (ICAC)
Jaume Massó Carballido (Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus)

Yannick Miras (Geolab, Universitat Blaise Pascal, CNRS-UMR 6042, Clermont-Ferrand)
Andreu Ollé Cañellas (IPHES)
Hèctor A. Orenge Romeu (Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge, de l'ICAC)
Pedro Otiña Hermoso (Arxiu Municipal de Cambrils)
Núria Padrós Font (ICAC)
Josep M. Palet Martínez (Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge, de l'ICAC)
M. Isabel Panosa Domingo (ICAC)
Albert Pèlachs Mañosa (UAB)
Àfrica Pitarch i Martí (Institut de Ciències de la Terra Jaume Almera, CSIC)
Marta Prevosti i Monclús (ICAC)
Francesc Pujol Rusell
Ester Ramón Sariñena (MNAT)
Santiago Riera Mora (Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques, de la UB)
Gabriel Servera Vives (Geolab, Universitat Blaise Pascal, CNRS-UMR 6042, Llimotges)
Pau de Soto Cañamares (ICAC)
Kristian Strutt (Universitat de Southampton i Escola Britànica de Roma)
Sílvia Valenzuela Lamas (UB i Universitat de Lisboa)
Josep Vallverdú Poch (IPHES)
Marta de la Vega i Toro (empresa Rocs)
Josep M. Vergès Bosch (IPHES)

CNRS: Centre Nacional de la Recerca Científica (França)

CSIC: Consell Superior d'Investigacions Científiques

ICAC: Institut Català d'Arqueologia Clàssica

IPHES: Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social

MNAT: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona

UAB: Universitat Autònoma de Barcelona

UB: Universitat de Barcelona

UOC: Universitat Oberta de Catalunya

URV: Universitat Rovira i Virgili

SUMARI

Pròleg. <i>Josep Maria Nolla</i>	9
1. Introducció. La dissortada vil·la dels Antigons. <i>Jaume Massó</i>	11
2. Anàlisi de l'excavació de salvament (1977-1978). <i>Loïc Buffat</i>	15
3. El nimfeu. <i>Marta Prevosti</i>	29
4. La escultura. <i>Eva M. Koppel</i>	43
5. Les ceràmiques. Un exemple de l'activitat comercial a l'ager <i>Tarraconensis</i> . <i>Ramon Jàrraga</i>	55
5.1. Introducció	55
5.2. Els contextos estratigràfics	55
5.3. Els materials ceràmics d'època tardorepublicana	57
5.4. Els materials ceràmics d'època altoimperial (segles I-II)	64
5.5. Els materials de l'abocador (darrer quart del segle II – inicis del III dC)	146
5.6. Contextos de mitjan segle III – segle IV.	148
5.7. Els materials tardoantics	146
5.8. Conclusions	164
6. Altres estudis ceràmics	185
6.1. Les marques d'àmfora. <i>Cèsar Carreras i Piero Berni</i>	185
6.2. Les ceràmiques romanes corínties. <i>Jaume Massó, Ester Ramón i Ramon Jàrraga</i> . . .	195
6.3. La ceràmica comuna tarraconense. <i>Loïc Buffat i Ramon Jàrraga</i>	203
7. L'epigrafia.	213
7.1. Vida quotidiana a la vil·la: els grafitis sobre ceràmica. <i>Diana Gorostidi</i>	213
7.2. Inscripció ibèrica en un bol de ceràmica de parets fines. <i>Maria Isabel Panosa</i>	219
8. La numismàtica. <i>Ramon Jàrraga</i>	223
9. Els objectes metàl·lics. <i>Ramon Jàrraga</i>	231
10. Els objectes d'os treballat i la identificació d'un taller tèxtil. <i>Marta Prevosti</i>	247
11. El vidre. <i>Marta Prevosti</i>	265
12. Valoració general i conclusions. <i>Marta Prevosti i Ramon Jàrraga</i>	269
General evaluation and conclusions	281
Bibliografia específica del jaciment dels Antigons	293

12. VALORACIÓ GENERAL I CONCLUSIONS

Marta Prevosti i Ramon Jàrraga

L'estudi d'aquesta important vil·la romana s'inscriu dins d'un de caràcter més general, el Projecte Ager Tarraconensis (PAT), per la qual cosa resulta doblement interessant, ja que, més enllà de la informació que n'obtenim per ella mateixa, brinda una informació que som capaços de contextualitzar dins del marc més ampli de l'estructura del poblament i del paisatge on va sorgir i es va desenvolupar. El marc natural de la zona on s'ubica la vil·la dels Antigons, la geologia (Daza i Álvarez 2010), el paisatge (Pèlach i Prevosti 2010), l'evolució del clima i la vegetació (Riera *et al.* 2010; Allué *et al.* 2010) del seu entorn, han estat estudiats per al conjunt de l'àrea d'estudi del PAT (Prevosti i Guitart 2010). També es va abordar l'estudi de la fauna d'aquesta àrea, centrada en dues col·leccions de restes faunístiques, la de la vil·la de la Llosa, de Cambrils (Padrós 2010), i la dels Antigons, de Reus (Valenzuela 2010; Padrós i Valenzuela 2010). Disposem, doncs, del material necessari per emmarcar àmpliament aquest jaciment.

Gràcies a les tasques de salvament dutes a terme entre els anys 1976 i 1978 pel Museu d'Arqueologia de Reus, es va poder documentar el que coneixem de la que devia ser una de les vil·les més riques de l'ager *Tarraconensis*. Dissortadament, com explica Jaume Massó, la destrucció va ser implacable i els arqueòlegs sols en van poder excavar ràpidament algunes àrees i documentar-ne succintament d'altres, de manera que en tenim un coneixement limitat a algunes parts i ens manca la visió de conjunt i per fases de l'establiment. El salvament més important es va centrar en la recollida d'una gran quantitat de material arqueològic mòble, que es custodia al museu de Reus, l'estudi del qual es presenta en aquest volum.

Els seus elements més ben coneguts corresponen a espais residencials i espais productius, entre els quals destaquen el nimfeu (amb la seva decoració estatuària) i el gran abocador, que, com hem vist, coincideixen en el temps, a la darrereria del segle II i l'inici del III, per la qual cosa podem suposar que corresponen al moment de màxima esplendor de la vil·la. També s'hi varen documentar uns importants forns ceràmics.

La ubicació del jaciment sobre un petit turonet orientat al sud-est, és a dir, cap al mar, en una zona ben comunicada i de control visual, permet comprendre que es va tractar d'un hàbitat agrícola amb un bon potencial. Ara bé, segurament allò que explica la preeminència que va assolir l'establiment és la seva

situació de proximitat al nucli urbà, en una àrea especialment densa de poblament, i de riques terres agrícoles, que abraça l'actual terme de Constantí i l'espai limítrof del de Tarragona, format pel triangle comprès entre els assentaments romans dels Mongons, el castell de Solzina i la vil·la de Mas Sardà (actualment a la zona de les indústries petroquímiques).

A partir des estudis del PAT, Josep M. Palet i Hèctor Orengo (2010) han posat en relació aquest establiment amb l'organització parcel·l·lària romana del territori, i cal destacar la ubicació dels Antigons al costat d'un dels eixos de la centuriació que s'ha documentat a l'ager *Tarraconensis*. La trama centuriada dins de la qual queda inserit l'establiment és l'anomenada Tarraco I, que es data, segons aquests autors, amb gran probabilitat, en època republicana, entre la fi del segle II i mitjan segle I aC (Palet i Orengo 2010, 148-150). La mateixa trama centuriada devia exercir de via de comunicació, que conduïa des del jaciment, pel camí de Sant Llorenç, fins a la Via Augusta o via *De Italia in Hispanias*, que circulava a la vora del Francolí. En aquest recorregut fins a la via principal, passava per vil·les tan importants com la de Sant Llorenç, Mas dels Frares, Mas del Serapi i Centcelles, fet que ajuda a comprendre la densitat de la xarxa que va crear la implantació del sistema de la vil·la als voltants de *Tarraco*. Hem d'interpretar aquest sector com un espai privilegiat d'ocupació per part de les elits de la ciutat, on es devia desenvolupar una important activitat urbana *in agro*. Resulta ben evident, doncs, que la ubicació va ser determinant en la importància que va assolir aquest assentament, que podem qualificar de vil·la suburbana.

L'establiment tardorepublicà

Sobre els orígens de l'establiment, la troballa de ceràmiques ibèriques (en què destaca el tipus anomenat *kalathoi*, concretament dels tipus Mata 2711 i 2721) i de ceràmiques d'importació, especialment l'àmfora grecoitàlica, ens permeten documentar l'existència d'un establiment anterior a l'època romana imperial. Ara bé, l'estudi de les ceràmiques no permet precisar si hi hagué un establiment ibèric anterior a l'ocupació romana, o bé si aquest primer hàbitat correspon a un dels establiments dispersos del període republicà, que tan abundants són a l'entorn de *Tarraco* i en general a la costa catalana. Com bé

indica Loïc Buffat,¹ podem considerar significatiu el fet que no s'hagi identificat en les col·leccions cap element datable en el període ibèric ple (àmfora púnica, ceràmica àtica, ceràmica feta a mà, àmfora massaliota), la qual cosa és un indicatiu que l'hàbitat dels Antigons es degué iniciar ja en època romana republicana. En tot cas, l'àmfora grecoitàlica ens proporciona una datació que no pot ser posterior al segle II aC. No coneixem res sobre les característiques d'aquest hàbitat inicial, però sembla que es devia localitzar pels voltants de l'àrea del nimfeu, a la zona nord del jaciment, segons es desprèn del testimoni de Jaume Massó i dels plànols d'aquest autor on s'indica aproximadament la ubicació d'aquestes troballes.

La presència de materials de cronologia tardorepublicana és, però, poc abundant, la qual cosa, juntament amb el fet que no es coneguin restes arquitectòniques d'aquest establiment, fa que no sigui possible determinar les característiques i la importància d'aquest hàbitat. En aquest sentit, de ben poc ajut ens són els texts escrits pels excavadors a les etiquetes dels materials: ni per al «testar ibero», que es va documentar al nord de l'excavació, ni per a la «TT tomba», que es refereix a un enterrament tardoantic que es localitzà al punt més meridional del jaciment (o, almenys, de la zona coneguda), i pels voltants del qual sembla que es va trobar material ibèric.

Tampoc no ens ajuda gens la troballa d'un fragment de ceràmica campaniana en la fàbrica d'un paviment d'*opus signinum* prop de la zona del nimfeu, ja que podria haver estat una peça residual aportada amb les terres; tanmateix, això deixa oberta la possibilitat d'estructures arquitectòniques tipològicament romanes d'època tardorepublicana. No podem afirmar ni negar l'existència d'una vil·la ja en aquest període, possibilitat que s'ha posat en relleu per a altres assentaments propers (com el del Moro de Torredembarra i, potser, el Mas d'en Gras); en tot cas, les vil·les republicanes estan situades al costat d'importants eixos de comunicació, concretament la que amb el temps es conegué com a Via Augusta (Járrega 2000a; Macías 2005, 81; Prevosti 2005, 355-364). El jaciment dels Antigons no es troba pas tocant a la Via Augusta, però tampoc gaire lluny, i a més, com s'ha dit, és al costat d'un dels eixos de la centuriació.

La vil·la del segle I dC, la producció d'àmfores i l'economia

En qualsevol cas, hem de pensar que en el segle I aquest assentament degué tenir els trets d'una vil·la romana. No sabem pràcticament res sobre les característiques de l'assentament durant el segle I i la major

part del II dC; la troballa de dues cambres amb paviments d'*opus signinum* a uns 20 metres al nord-est del nimfeu, en un dels quals es va trobar la ceràmica campaniana abans esmentada, podrien correspondre a aquesta fase, tot i que podrien ser d'època republicana. D'altra banda, la troballa d'elements luxosos, concretament de fragments de revestiments de marbre i columnes, documenten un assentament important, però cal tenir en compte que deuen correspondre, en la seva major part, a la vil·la del segle II dC. El més destacable de la primera centúria de l'Imperi, a més de la troballa de materials ceràmics d'aquesta època, és la presència dels tres forns terrissers dels quals, tot i que foren destruïts amb estultícia (ja que encara avui el lloc que ocupaven no ha estat edificat), comptem afortunadament amb algunes fotografies corresponents al moment en que es dugué a terme la campanya de salvament.

En dos d'aquests forns es fabricaven àmfores i el tercer es va interpretar que servia per coure ceràmica comuna. Els dos primers eren de planta rectangular i corresponents als tipus 3a i 4a de la classificació de Fletcher (1965), i produïen com a mínim àmfores de les formes Dressel 2-4 i 7-11. Sembla probable que en aquesta terrisseria es fabriquessin també altres produccions, com ceràmica comuna o material constructiu, ja que aquesta és la tònica general en les terrisseries de l'ager *Tarraconensis* (Járrega i Prevosti 2011). La troballa d'una antefixa, concretament del tipus «bust d'Àrtemis Selene sense creixent lunar II», ha fet pensar que se'n produïa a la terrisseria dels Antigons, com ha estudiat Jordi López Vilar (2011), que les data en la primera meitat del segle I. La reflexió gira entorn de dues possibilitats: o bé l'antefixa estava inserida en la decoració de la vil·la de la primera meitat del segle I, o bé es va fabricar a la terrisseria com un producte per vendre. El fet que en totes les vil·les on s'han trobat antefixes coincideixi que hi funcionava una terrisseria en el període de primera meitat del segle I, fa sospitar que no s'empraven per a la decoració de les cases de camp, sinó que s'hi fabricaven i eren destinades a alguns edificis públics del nucli urbà de *Tarraco*.

La producció d'àmfores està indubtablement atestada per la presència de fragments sense coure corresponents a les formes Dressel 2-4 i 7-11. La producció d'àmfores de la terrisseria dels Antigons, estudiada a partir d'aquests materials (Járrega 1995, 1996a, 1998, 2002 i 2009a) sembla reduïda a aquestes dues formes. En realitat, no es conserva un nombre gaire elevat de fragments, però els materials crus que s'acaben d'esmentar demostren la seva producció al lloc. No es coneixen segells d'aquest jaciment, només uns grafitis al pivot que semblen correspondre a les lletres IL, que segons Piero Berni (2010) deuen correspondre a noms

1. Vegeu-ne l'estudi introductori de la vil·la dels Antigons en aquest mateix volum.

de *figuli*. Així doncs, és gairebé impossible estudiar la possible comercialització d'aquestes àmfores.

Sabem que l'àmfora Dressel 2-4 serví per envasar vi, per la qual cosa la podem relacionar amb els testimonis dels autors clàssics que esmenten el vi tarracò-nense. Més complicat és el cas de la Dressel 7-11, ja que podria haver servit també per envasar vi o altres productes, però tenint en compte que es tracta d'un tipus d'àmfora propi de les salaons, i tenint en compte que el mar no és gaire lluny dels Antigons, cal considerar la possibilitat que aquí es fessin els envasos que serien conduïts fins a la costa, on es devien omplir, per la qual cosa no podem descartar a priori que servissin per envasar salaons.

Tot i que no en coneixem restes arquitectòniques, el més probable sembla, tenint en compte l'evolució posterior de l'assentament, que aquesta terrisseria estigués en connexió directa amb una vil·la romana. Alguns indicis indirectes ens informen de la importància que degué tenir l'assentament, com la presència d'una vora amb marca d'àmfora vinera Dressel 6 de l'Adriàtic, que es data al segle I dC, raríssima a la nostra àrea geogràfica,² i que per tant fa pensar en un regal o algun tipus d'importació privilegiada.

La troballa d'elements ceràmics d'importació (sigil·lada itàlica i gàl·lica, així com probablement els inicis de la hispànica) documenta activitat en l'assentament durant el segle I dC. Això i la producció d'àmfores palesen l'existència d'una vil·la en aquesta zona, de la qual almenys els forns permeten documentar els aspectes funcionals, sense que puguem precisar si es tractava d'un hàbitat més o menys ric.

La referència en els croquis conservats a la troballa de cinc basses de decantació, situades a la part central de la vil·la, ens permet documentar (ni que sigui parcialment) altres elements arquitectònics relacionats amb la part productiva, tot i que desconexem de quina època. Segons Jaume Massó, tan sols es varen poder documentar les bases d'aquests dipòsits, tots ells de petites dimensions (d'1 per 1 metres, aproximadament). Una d'aquestes basses es trobà al sud-oest del nimfeu. Més cap a l'est hi havia dos parells de dipòsits bessons. Amb aquest complex es podria relacionar un gran bloc de pedra paral·lelepípedic que presenta dos encaixos als seus costats, que sembla haver estat un contrapès de premsa d'un trull (Prevosti 2011, 411, fig. 20). A uns 20 metres al nord del nimfeu (segons Massó) hi havia un magatzem de *dolia defossa*, del qual resta encara un fons *in situ*, i en què s'endevinaven els negatius (força erosionats) de tres altres *dolia* que formen una alineació amb una orientació est-oest. Molt possiblement es tracta de les restes del celler de vi (Prevosti 2011, 411). La producció d'àmfores vineres identificada a la vil·la

invita a pensar que el vi fou una de les produccions agrícoles principals (si no la més important) del *fundus*, almenys en el segle I dC, i molt possiblement fins a la fi del segle II i l'inici del III (tal com fan pensar les àmfores tarracò-nenses Dressel 2-4 evolucionades, de vora de perfil quadrat, que podrien haver estat fabricades als Antigons).

El fet que tant els dipòsits com el contrapès de premsa i els *dolia* es trobin a la vora del nimfeu, fa pensar que han de pertànyer a fases diferents. Molt probablement devien pertànyer a la instal·lació de premsa i celler de vi, és a dir, la *cella vinaria* coetània dels forns d'àmfores, per tant, del segle I i potser del II i el III, tot i que hipotèticament podrien ser posteriors a la destrucció del nimfeu, que s'obliterà en el segle V. Com que manca qualsevol data de tipus estratigràfic, no podem datar ni el magatzem de *dolia* ni els dipòsits ni la premsa, per la qual cosa, encara que resulta lògic relacionar-los entre ells, cal tenir en compte la llarga durada de la vil·la, i doncs no podem descartar que corresponguin a fases diferents.

Aquests testimonis són de gran interès, perquè, tot i les dificultats, esdevenen indicadors que la vil·la dels Antigons, al segle I i molt possiblement també al II i l'inici del III, era un important centre productor de vi que fins i tot fabricava els envasos amfòrics, com passa en altres vil·les com la Canaleta.

El taller tèxtil

Entre el material procedent de les excavacions, especialment de la zona de l'abocador, es compten abundants eines fetes d'os: 443 punxons de teixir, 82 agulles de cosir, 29 agulles fines sense cabota, 87 agulles amb cabota i 9 fusos de filar, a més de molts fragments trencats i difícils de classificar. També hi ha algunes eines de bronze que responen a estris tèxtils: dos fusos, una agulla de filosa d'anell i múltiples agulles de cosir, així com una agulla de filosa de vidre i peces ceràmiques: 5 fusaiols i 15 *pondera*. Els punxons i les agulles es donen, doncs, en les quantitats més altes i han de significar una indústria. Es tracta d'una mostra del total d'eines tèxtils que hi havia d'haver al taller, ja que aquest tipus d'instruments es feien molt sovint de fusta. Com que la fusta no es conserva després de pocs segles, aquestes eines han desaparegut, de la mateixa manera que tampoc han quedat traces dels telers. Així doncs, aquestes humils eines fetes d'os, els punxons i agulles amb què s'ajudaven els teixidors i els sastres en la seva feina, són de gran valor per identificar l'activitat tèxtil d'època romana. Es tracta d'eines característiques per al treball als telers verticals, que poden ser

2. Vegeu-ne l'estudi de Cèsar Carreras i Piero Berni en aquest mateix volum.

tant de peses com de doble travesser. Ara bé, la troballa de pocs pesos de teler al jaciment fa pensar que més aviat es devien usar els telers de doble travesser.

Com hem descrit en altres llocs (Prevosti 2011, 447-449), el lli havia de ser una fibra molt important en la producció de la zona, com es desprèn de Plini (*Nat.* 19.10), que descriu el lli que es feia a Tarragona com el de més blancor i finor de l'Imperi. Plini (*Nat.* 19.10) escriu: «La *Hispania Citerior* té també un lli d'extraordinària blancor, gràcies sobretot a les aigües del torrent que banya *Tarraco*, en què l'abrillanten. Així mateix, s'ha d'admirar la subtileza dels teixits de gasa que allí es troben.» D'aquest text es dedueix que al llarg del Francolí hi havia d'haver prats de blanqueig de teles, a més d'una indústria tèxtil que segurament tenia una importància notable. Els telers on es fabricaven aquests productes podien ser telers verticals de peses o de doble travesser, i no era pas necessari que fossin horitzontals, ja que els lligaments que requereixen les teles de lli referides són senzills. I justament la vil·la dels Antigons es troba a la zona que esmenta Plini; per tant, una possibilitat és que al taller tèxtil es treballés el lli.

La producció de canem i especialment la de la llana també compten amb una llarga llista de citacions de les fonts clàssiques, entre les quals destaca la informació que en donen Cató, Varró i Columel·la. Ara bé, cap dels esments fa referència a la zona del Camp de Tarragona. Sabem, però, que en època romana els vestits eren molt usualment de llana, i que se'n va fer d'altíssima qualitat, de vegades no igualada per la millor llana merina de la producció actual australiana i neozelandesa. Es teixia també en telers verticals com els descrits i amb les mateixes eines. Per tant, les que s'han recuperat als Antigons tant poden indicar la producció de lli com la de llana, o el canem, o diverses fibres. Tot plegat, en telers verticals, dins d'una indústria manufacturera que devia produir per vendre i que devia constituir un dels puntals econòmics de la vil·la.

Una gran vil·la senyorial dels segles II-III. El nimfeu i l'abocador

La presència del nimfeu i del seu conjunt escultòric i el gran abocador excavats en 1976-1978 permet saber que a finals del segle II i l'inici del III aquest establiment s'havia convertit en una gran vil·la. No sabem quan i per què es va produir aquesta transformació, ja que desconeixem les característiques de l'hàbitat precedent, però podria haver-se produït en algun moment indeterminat del segle II, que no podem precisar, perquè malauradament no podem datar la construcció del

nimfeu amb dades estratigràfiques. Com veurem més avall, els Antigons, en aquesta etapa, sembla haver estat el centre d'una gran propietat, d'economia basada en l'agricultura combinada amb la ramaderia.

Sigui com sigui, podem afirmar que vers l'època de Marc Aureli, Còmode i Septimi Sever, els Antigons fou una luxosa vil·la romana. Això ho atesten tant la tipologia de les estàtues³ com la cronologia de l'abundantíssim lot ceràmic recollit a l'abocador. A més, cal considerar la col·lecció numismàtica recuperada, gran part de la qual correspon també a l'abocador, i on, juntament amb un reduït grup de monedes del segle I i un de més ampli del segle IV, destaca una sèrie de monedes d'Adrià, Faustina I, Marc Aureli, Faustina II i Septimi Sever, que confirmen la cronologia atribuïda a l'abocador a partir de les ceràmiques.

El nimfeu,⁴ profusament decorat amb estàtues, és un indicador del gran nivell assolit per la vil·la en aquests moments. Aquest element creà un espai luxós que deu ser testimoni de la presència força freqüent del *dominus*. Es tracta d'un nimfeu del tipus de façana, amb un grup de dos nínxols i dues exedres a cada extrem, i suposem que podria haver tingut una exedra central, amb la qual cosa entraria dins del clàssic esquema tripartit. La decoració devia ser precisament de façana arquitectònica, amb jocs de marbres i columnes, com es desprèn d'algunes restes conservades, i d'escultures de Bacus i el seu cicle, així com una Cíbele. Aquesta deessa esdevé un tema excepcional en un nimfeu, fet que representa un desviament dels canons decoratius i simbòlics que havien regit les decoracions dels jardins dels segles precedents, i que es comença a produir a l'inici del segle III. El nimfeu devia estar presidint un espai de jardí, probablement amb peristil, del qual coneixem també una font en forma de petxina circular. Els nimfeus dels jardins privats solien formar part de programes decoratius i arquitectònics d'un cert nivell cultural i econòmic, destinats a reproduir paisatges ideals, propicis a l'*otium*, i on les representacions de les pintures de les parets, de l'escultura i dels jocs d'aigua ajudaven a evocar un espai sacre idíl·lic, un clima de vida regalada, propi del camp, que formava part de l'ostentació del *dominus*. L'aigua era un element imprescindible d'aquestes recreacions, car la presència d'aquest bé preuat i escàs ajudava a crear l'efecte d'un espai fecund dins del clima mediterrani. Per tant, i encara que no en tenim evidències, l'aprovisionament d'aigua deu haver estat important a la vil·la dels Antigons, potser a partir d'alguna deu natural que actualment no podem localitzar; aquest aprovisionament hídric podria haver estat també un dels elements determinants per a la ubicació de la vil·la. Enfront del nimfeu hi devia haver el triclini principal de la casa,

3. Vegeu l'estudi d'Eva M. Koppel sobre les escultures dels Antigons en aquest volum.

4. Vegeu-ne l'estudi de Marta Prevosti en aquest volum.

on el *dominus* rebia els seus amics per banquetejar amb ells, en un esquema que es reproduïx fins a l'infinit en l'arquitectura domèstica romana d'elit, tant del camp com de la ciutat.

El nimfeu i la font en forma de petxina s'han de relacionar amb les conduccions d'aigua, de les quals s'han localitzat dos branccals situats al sud del jaciment. Aquestes canalitzacions, construïdes a base de murets de maons i un llit de *tegulae*, es coneixen molt malament, malgrat l'existència d'alguns croquis conservats al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, de Reus. Sembla que hi hagué almenys dues fases constructives, ja que aparentment una de les canalitzacions en tallà una altra. En gran part aparegueren amb la seva coberta de lloses.

D'altra banda, la troballa de bobines d'hipocaust demostra l'existència d'àrees calefactades –i, probablement, de *balnea*– que no podien mancar en una vil·la d'aquestes característiques, encara que no tinguem cap dada per localitzar-ne l'emplaçament.

L'abundant sèrie d'aplacats de marbre ha de correspondre també a la decoració arquitectònica de la vil·la en aquest període (Álvarez, Gutiérrez i Pitarch 2011). Aquests materials donen indicatiu també de l'activitat importadora que afecta la vil·la, ja que, a més de productes de procedència local o regional (abundant presència de la pedra calcària de Santa Tecla, procedent de Tarragona, i jaspi de la Cinta o brocatell, procedent de *Dertosa*) es documenta la importació de marbres estrangers. Els marbres blancs de gran qualitat (especialment de Carrara, juntament amb rars elements de *Paros* o el Proconès) són utilitzats sobretot per a les peces de qualitat (escultures). Apareixen també plaques de *grecco scritto* i calcària (potser dels Pirineus?), de qualitat un xic menor. La presència d'altres materials (*giallo antico*, *pavonazzetto*, *porfido verde serpentino*, *verde antico i africano*) és numèricament insignificant.

La gran quantitat de materials ceràmics que s'ha documentat en l'abocador ens permet conèixer quelcom sobre el comerç a la vil·la del segle II i l'inici del III, a partir dels materials d'importació. Cal destacar sobretot la massiva arribada de productes africans, com ho documenten la sigil·lada africana A i la ceràmica africana de cuina. Cal tenir en compte la pervivència de la sigil·lada hispànica, especialment a partir de les formes Dragendorff 44 i Ritterling 8; probablement es tracta de materials forans, de l'interior peninsular, tot i que no en podem estar segurs, ja que la producció de sigil·lada hispànica documentada esporàdicament al Camp de Tarragona (Pallejà 1994, 16, 23, i 37, fig. 5 i 29-30; Vilaseca i Adiego 1998-99, 272 i 274, fig. 7; Vilaseca i Adiego 2000, 279 i 283, fig. 11; Vilaseca i Adiego 2002, 219-220 i 227, fig. 10) no correspon a aquestes formes.

D'altra banda, la troballa d'altres elements, com la ceràmica vidrada o la ceràmica coríntia romana,⁵ força exòtics i poc estesos a les nostres contrades, constitueix una altra prova de la importància de la vil·la a cavall dels segles II i III. Cal dir que la ceràmica coríntia romana a l'*ager Tarraconensis* tan sols s'ha trobat a les vil·les de la Llosa (Cambrils), Mas d'en Gras (Vila-seca) i els Antigons, de les quals el conjunt d'aquesta darrera és el més important, també a nivell (que sapiguem) de tota la península Ibèrica.

Sobre els propietaris

Qui podria haver estat el *dominus* és quelcom que no sabem amb certesa, però en tenim indicis. D'una banda, cal tenir en compte les inscripcions trobades al poble de la Canonja, per la seva proximitat amb el jaciment. Gorostidi (2010) en recull sis: la 68 se situa al jaciment de Mas d'en Pons, cap a la Pineda, per tant lluny de la zona en qüestió; les tres del castell de Masricard (núm. 87-89), segons l'autora podrien procedir de Tarragona. La del carrer Bisbe Borràs (núm. 15) és una estela de grans dimensions amb acabament semicircular, decorada amb dues rosetes i un creixent lunar, de 130 centímetres d'alçada, dedicada a un soldat potser d'*Emerita Augusta*, i es data entre els segles I i II dC. El lloc d'aquesta troballa, reutilitzada en una casa, no és gaire lluny dels Antigons, i per tant també cal considerar la possibilitat que en procedís. La seva presència en ple *ager* de *Tarraco* fa pensar que el soldat en qüestió podria haver-s'hi establert al capdavant d'una propietat agrària, on hauria prosperat considerablement.

Finalment, la inscripció 10 es va trobar a la partida de Miralbó, a l'est de la Canonja, en la zona més pròxima al jaciment dels Antigons, reutilitzada com a branccal de la porta d'una casa. Es tracta d'un pedestal eqüestre dedicat al decurió tarraconense *L. Aelius Polycletus*, destinat a decorar un ambient privat, com una vil·la. Aquesta proximitat, així com l'alta posició social dels seus protagonistes i el caràcter privat del monument, fan pensar que el personatge podria haver estat un dels propietaris de la vil·la durant els segles II-III, i resulta versemblant que la seva procedència fos la vil·la més important de la zona, que és els Antigons. Amb tot, sols és una conjectura, i és cert que també podria ser d'una altra vil·la, potser fins i tot existent a la mateixa partida de Miralbó, que desconeixem. Segons Gorostidi, aquest pedestal d'estàtua eqüestre que dedica una mare al seu fill, membre de l'*ordo decurionum*, sense indicar més càrrecs del seu *cursus*, així com l'apel·latiu *dulcissimus*, fan pensar que es tracta d'un home molt jove, fill d'un llibert pròsper, just en-

5. Vegeu l'estudi de Jaume Massó, Ester Ramón i Ramon Járrega en aquest volum.

cetada la seva carrera municipal. Gorostidi reflexiona que els *Aelii* amb *praenomen Lucius*, de *Tarraco*, dels quals sols es coneix *Polycletus*, devien ser gent que havien prosperat fins a aconseguir fer entrar el fill a l'*ordo decurionum* ben jove, fet que indica la fortuna important dels pares. Pensa que el pare de *Polycletus* podria haver estat un llibert de Luci Ver en els anys 138-161, abans d'arribar al tron, quan encara era *L. Aelius Aurelius Commodus*. El cert és que la datació del personatge coincideix amb la de l'abocador i el nimfeu, és a dir, la gran època de la vil·la dels Antigons.

D'altra banda, els grafitos sobre ceràmica documentats a la zona de l'abocador⁶ ens poden ser també d'ajut. Hi ha la presència del grafit FVR, que eventualment podria haver correspost a un *Furius*, que no tenim gaire constatat en l'epigrafia tarraconense, tot i que es coneix un *Furius Faventinus*.

Tanmateix, hi ha dades força sòlides que indiquen que cal vincular la vil·la a un cert *Statutus*, que es documenta en grafitos sobre sigil·lada hispànica, ja que el grafit es repeteix diverses vegades. És molt temptador vincular-lo amb un cert *Iulius Statutus*, conegut per la seva inscripció funerària de la necròpoli del Francolí a Tarragona (Mariner 1949; Alföldy 1975, 230, núm. 447; Gómez Pallarès 2002, 93-98). Aquest personatge, propietari d'un taller de joieria, possiblement era natural de *Carnuntum*, a Pannònia. La raresa a la *Hispania Citerior* d'aquest *cognomen* i la cronologia de la inscripció funerària, coincidint amb la del nimfeu i l'abocador, permeten plantejar la identificació d'aquest personatge amb el *dominus* de la vil·la dels Antigons. Com que es tracta d'un nouvingut, és evident que degué comprar o heretar la propietat; tanmateix, no ens ha d'estranyar que els *fundi* canviessin de propietari fins i tot amb certa freqüència, com està epigràficament documentat a Itàlia (Marzano 2007).

La cronologia dels materials i la moneda de Septimi Sever ens permeten suposar que la vil·la quedà estalvia de les greus conseqüències que tingué a *Tarraco* la guerra civil entre Clodi Albí i Septimi Sever l'any 197, ja que sabem que aquest darrer es va venjar terriblement i que el fet d'haver pres partit pel primer va costar la vida al governador de la *Hispania Citerior*, Novi Rufus, així com als senadors de possible origen tarraconense Clodi Rufus i Fabi Paulí. Aquests esdeveniments devien comportar tot un seguit de confiscacions (que qui sap si l'esmentat *Statutus* no va aprofitar) que podrien explicar l'aparent abandonament en aquests moments d'alguns assentaments, com passa a Mas d'en Gras, al terme de Vila-seca (Jàrraga i Sánchez 2008). Per tant, sembla que la vil·la

dels Antigons no es veié afectada per aquests aldarulls, i que va poder continuar la seva activitat, tot i que podria haver canviat de propietari.

L'estudi de la gestió ramadera

Un dels elements més importants per a l'estudi de l'economia de la vil·la en el segle II i l'inici del III és l'anàlisi de les restes faunístiques, dut a terme per S. Valenzuela.⁷ A la zona de l'abocador del segle III s'aprecia un clar predomini de les restes de fauna d'origen alimentari. La proporció més alta correspon als bovins, que es troba al voltant del 50 per cent de les restes de mamífers; els ovicaprins, juntament amb el porc, constitueixen el 17 per cent. Hi ha una representació encara menor de les espècies salvatges, de les quals la més abundant és el conill, seguida del cérvol. Entre les espècies no vinculades al consum alimentari, destaquen els èquids i els gossos, que representen l'1,83 i el 0,33 per cent. Entre les restes malacològiques, l'espècie més abundant és el cargol comú, tot i que també destaca la presència d'ostres.

En el cas dels ovicaprins, la majoria se sacrificaven entre els 12 i els 24 mesos, quan ofereixen l'òptim carni, però també es detecten individus més grans, la qual cosa indica probablement que es seleccionaven per a la reproducció i per obtenir-ne la llana i la llet. També en el cas dels porcs se centra en l'òptim carni i probablement en l'obtenció de garrins per vendre, però la presència d'individus més vells es deu segurament també a la selecció com a elements reproductors (Padrós i Valenzuela-Lamas 2010).

Per tant, és evident que hi ha un clar predomini del consum de bòvids, seguits dels ovicaprins, mentre que la presència d'espècies salvatges com el cérvol és esporàdica. Tanmateix, aquesta presència està indicant que una part dels productes consumits procedeixen de la cacera, que podria situar-se a la vora de la vil·la, o fins i tot estar basada en *leporaria*. Amb tot, la vil·la dels Antigons es troba a només 3 quilòmetres del mar i en una zona relativament poblada, que ja en època romana devia estar prou antropitzada, i no gaire lluny del pas de la Via Augusta; per tant, és probable que la cacera s'hagués d'anar a buscar més cap a l'interior, potser cap a la zona de la Selva.

Resulta especialment interessant l'estudi dels bovins. A través de l'estudi de l'edat de sacrifici dels animals, Sílvia Valenzuela planteja una gestió ramadera basada en els grups d'edat. Entre els bovins d'entre 1,5 i 2,5 anys (massa joves per a la reproducció: *Columella* 22.1 i 24.1), es seleccionaren els individus per

6. Vegeu-ne l'estudi de Diana Gorostidi en aquest mateix volum.

7. Vegeu el capítol de Sílvia Valenzuela-Lamas (2010) «Paisatge, alimentació i gestió dels ramats als Antigons a partir de les restes de fauna (vertebrats i mol·luscs)» al volum 1 d'aquesta obra. També Padrós i Valenzuela-Lamas 2009 i Padrós i Valenzuela-Lamas 2010.

al treball dels camps (els bous es castren als dos anys, segons Varró 2.5.17) i els millors per a la reproducció. La resta es dedicaren a la venda com a carn o com a animals vius. I encara en restarien un cert nombre d'excendentaris a la vil·la. Els individus entre 2,5 i 4 anys són els més consumits a la casa. Es tracta de l'edat de màxim rendiment carni, i coincideix amb la màxima incidència de sacrifici. En aquesta edat, es poden haver reproduït almenys una vegada, per bé que encara podien proporcionar carn tendra per ser consumida, o bé eren sacrificats abans no s'esgotés la seva força de treball. També es documenten individus de quatre a vuit anys, que es poden considerar com a força de treball ben aprofitada; indiquen la dedicació d'un cert nombre d'animals a treballar al camp.

Sílvia Valenzuela n'extreu que els bous es recanviaven en el seu moment òptim de reproducció i treball, fet que implica que l'explotació dels Antigons disposava de ramats propis o bé que era prou rendible per renovar els bous cada dos o tres anys. El primer cas implica una gran propietat, car els ramats de bovins, per ser biològicament viables, han de ser d'un mínim de vint individus, per bé que Varró (2.5.18) apunta al voltant de cent caps. L'autora raona que la compra continuada dels bous hauria de correspondre a una finca altament rendible, tot i que en aquest cas podria ser més petita.

L'estudi de la fauna dels Antigons demostra que la finca estava dedicada almenys parcialment al conreu, i que els bous ajudaven en la feina del camp, mentre que els ramats podrien haver ocupat una part important de la propietat. Bovins, ovicaprins, porcs i èquids ocupaven instal·lacions separades, i fins potser hi havia *leporaria* per a cérvols o conills. El consum de mol·luscs marins, especialment d'ostres, també confirma el poder adquisitiu dels propietaris. Tot fa pensar, doncs, en una gran propietat, amb una economia diversificada i pròspera.

Les característiques dels treballs de salvament efectuats als anys setanta impedeixen qualsevol estudi carpològic que ens pogués il·luminar sobre la producció agrícola de la vil·la. Amb tot, es pot intuir que devia ser molt important. També hi devien ajudar la ubicació geogràfica, a la vora del nucli urbà de *Tarraco*; la bona comunicació, ja que es troba al costat d'un eix de centuriació i de la Via Augusta, i la presència d'altres elements relacionats, com poden ser les terrisseries amb producció d'àmfores en el segle I.

La gestió ramadera, a la vil·la dels Antigons, no sembla que es limités a la seva explotació clàssica, sinó que també devia haver derivat en el desenvolupament d'una indústria artesanal del treball de l'os, és a dir, en un ulterior aprofitament de la matèria primera que

fornien els ramats. Principalment s'han documentat quantitats destacables de punxons de teixir, d'agulles de cosir i d'altres peces d'os, com *acus crinalis*, fusos de filar i altres objectes. Això fa pensar que hi podria haver hagut una indústria d'os,⁸ per bé que no s'han trobat els característics rebutjos de la fabricació, que en constituïrien l'indici incontestable. La troballa d'aquesta quantitat excepcional d'objectes fabricats amb os sembla indicar una indústria pròspera.⁹

El fet que s'hagin trobat quantitats excepcionals de punxons de teixir i d'agulles de cosir també indica una activitat tèxtil important, que podria estar relacionada amb la llana dels ramats. Els fusos podrien haver-se usat per filar la llana. Finalment, també s'han documentat alguns *pondera*, per bé que relativament pocs. De manera que tot fa pensar que l'activitat del teixit es podria haver fet en telers verticals de doble travesser.

Cal tornar a fer referència aquí als testimonis d'instal·lacions relacionades amb el premsatge i la decantació del vi esmentats més amunt, és a dir, els cinc fons de dipòsits, la producció d'àmfores vineres, els *dolia* i el bloc de pedra paral·lelepípedic que presenta dos encaixos als seus costats, que sembla haver estat un contrapès de premsa d'un trull (Prevosti 2011). Com s'ha raonat més amunt, aquestes instal·lacions no devien ser coetànies del nimfeu. Per tant, deuen ser anteriors a la seva construcció, i coetànies dels forns d'àmfores, i doncs no pas de l'inici del segle III sinó dels segles I i II.

La presència d'abundants fragments d'escòria de ferro trobats a l'àrea de l'abocador, així com la troballa d'una pinça de ferrer, fa pensar en l'existència d'una ferreria al jaciment, que podríem datar aproximadament (si la posem en relació amb l'abocador) vers el segle II i l'inici del III dC. Caldria analitzar les escòries per veure si són de reducció, és a dir, del pas del mineral al metall, o si corresponen a l'activitat d'una forja, és a dir, a la fabricació dels objectes a partir del lingot de ferro. De moment, no tenim cap dada que ens permeti determinar l'activitat concreta ni la possible rellevància d'aquesta instal·lació, i per tant hem de pensar en allò que era més comú a les grans vil·les: la presència d'un ferrer que s'encarregava de fer i mantenir les eines de ferro per a les tasques agrícoles (Prevosti 2011).

Com s'ha comprovat, doncs, la vil·la dels Antigons fou, almenys en la segona meitat del segle II i l'inici del III, el centre d'un *fundus* potent, d'una molt possible gran propietat, dedicat a l'activitat agrícola i ramadera, que també desenvolupava indústries associades, alhora que un establiment residencial luxós, un espai d'*otium* per al *dominus*. És a dir, es tracta d'un exemple magnífic de vil·la amb una activitat econòmica molt dinàmica i diversificada, sens dubte en mans d'un personatge

8. Com la de la vil·la de la Torre Llauder de Mataró (Prevosti 1981, 289, 290, 307-308).

9. Vegeu el capítol corresponent a l'economia dels establiments de l'*ager Tarraconensis*, en el volum 2 d'aquesta obra.

important de la *Tarraco* de l'època. Els indicis estudiats apunten que l'economia de la vil·la del segle III va deixar de centrar-se en la producció de vi (malgrat que no en podem descartar una possible continuïtat) per donar pas a una ramaderia més important, tot i que no sabem quina altra explotació agrària van poder tenir els seus camps.

La crisi del segle III i l'ocupació tardoantiga

No coneixem bé l'evolució de la vil·la després de l'època severiana i, per ser més exactes, després de Septimi Sever. La crisi del segle III va colpejar durament *Tarraco*, com es desprèn de la incursió dels francs, que creiem que cal datar a l'any 267 (Járrega 2008b) i que va comportar la destrucció de la també rica vil·la dels Munts, a Altafulla. Novament, la manca d'estratigrafies en el cas dels Antigons constitueix un problema greu. Tanmateix, la troballa de dos plats sencers de sigil·lada africana C, de la forma Hayes 50A, en l'interior d'un desguàs, permet relacionar-lo amb l'abandonament d'aquest. De tota manera, no es poden saber les raons d'aquest abandonament, ni la seva data concreta,¹⁰ ni tampoc el seu abast. De tota manera, a tall d'hipòtesi es pot relacionar aquest abandonament del desguàs amb la situació de crisi general de la segona meitat del segle III, i no menystenir el fet que l'abandonament del desguàs devia afectar directament les condicions de vida de la vil·la i afectar probablement la zona del jardí on es trobava el nimfeu, tot i que no podem dir res sobre aquest en aquesta època.

Fos quina fos la incidència de la crisi del segle III en la vil·la, les ceràmiques i les monedes atesten una activitat a l'assentament en època tardoantiga que degué ésser important. Tanmateix, el fet que no se'n coneixin estructures arquitectòniques datades en aquesta època ni estratigrafies contemporànies dificulta enormement qualsevol pronunciament sobre la natura d'aquest hàbitat. És a dir, que tant podria haver-se produït una continuïtat en l'ús i ocupació de la vil·la com un cas similar al dels Munts d'Altafulla, on l'ocupació tardoantiga no té res a veure amb la vil·la altimperial, ja que es tracta probablement d'un *vicus* (Chavarría 1998). En el cas dels Antigons, senzillament no ho sabem, però el colgament del nimfeu vers el segle V permet pensar en una continuïtat de la vil·la almenys en el segle IV, que per tant podria haver continuat essent força important en aquest segle. El fet que l'esmentat colgament fos abundant en marbres invita a pensar en un desmantellament dels elements luxosos produït en aquest moment, però no abans. Malauradament, però,

les dades que tenim sobre aquest període són mínimes, i reduïdes bàsicament als materials arqueològics; de tota manera, tot apunta vers una continuïtat de la vil·la com a tal almenys fins al segle V.

Les ceràmiques tardoantigues, per bé que, lògicament, molt menys abundants que les de l'abocador, hi tenen també una presència força important, i varen ser fa temps objecte d'estudi (Járrega 1993, 924-945). Destaca especialment la presència dels productes africans (sigil·lada africana D, àmfores i, en molt menor mesura, llànties), però també hi ha elements d'altres procedències, com la sigil·lada hispànica tardana que venia de l'interior d'*Hispania* (probablement per la via de l'Ebre o pel camí que de *Tarraco* menava vers l'interior), les ceràmiques anomenades *lucente* i DSP, procedents de les Gàl·lies, les àmfores sud-hispàniques (bètiques i probablement també lusitanes) i les del Mediterrani oriental, productes tots ells que d'altra banda es documenten (en major o menor mesura) al llarg de la costa catalana, però que en aquest cas donen idea de la continuïtat en l'activitat econòmica de l'assentament dels Antigons, almenys de la seva capacitat d'adquirir ceràmiques d'importació.

El final de la vil·la (o de l'assentament rural del tipus que sigui) que hi hagué als Antigons no es coneix bé i tampoc no es pot datar amb precisió. La majoria dels materials apunten vers el segle V, especialment els de la zona del nimfeu, segons les etiquetes que acompanyen al material. Tanmateix, hi ha alguns elements més tardans, com dos fragments de vora de sigil·lada africana D que podrien correspondre al tipus Hayes 91D (propi del segle VII) i una sivella visigoda, amb la qual cosa podríem allargar la vida de l'assentament fins als segles VI o VII, sense que hi hagi cap indicatiu que permeti confirmar o negar la possibilitat d'alguna activitat posterior.¹¹

Hi ha un fet, però, que resulta força interessant: les estàtues del nimfeu aparegueren llençades al fons del *lacus* d'aquesta estructura, sobre una capa de llims (que correspon evidentment a l'abandó del nimfeu), amb la qual cosa podrien haver estat simplement llençades i abandonades allà, com sembla que passa en altres edificis similars d'època tardoantiga (Vaquerizo 1990, 144). Tanmateix, cal tenir en compte que aquestes estàtues foren parcialment mutilades abans d'anar a parar al fons del nimfeu. D'altra banda, hi ha testimonis de la troballa d'un forn de calç a uns 40 metres al sud-est del nimfeu, tot i que no s'ha pogut situar amb precisió; aquest forn sembla també haver estat amortitzat en el segle V. Cal no descartar, doncs, que les estàtues del nimfeu haguessin estat col·locades en el paviment a l'espera de ser destruïdes en el forn de calç, i que per

10. La cronologia d'aquests plats és força ampla, des del segon quart del segle III fins a l'època constantiniana.

11. D'altra banda, les ceràmiques grises grolleres que corresponen, segons les etiquetes que acompanyen el material, a l'anomenat «forn de ceràmica negra» són tan simples tipològicament que ni tan sols podem datar-les, sense descartar que siguin altimperials.

la raó que sigui es varen arribar a salvar. No ens podem decantar amb certesa per cap de les dues possibilitats, però aquest forn de calç ens fa pensar en les darreres activitats humanes a la zona, amb una clara finalitat de reaprofitament i probablement quan l'hàbitat ja no funcionava. Es tracta d'una activitat que marca la fi de moltes vil·les luxoses,¹² en època tardoantiga, i és un indicador més de la gran riquesa de marbres que havia existit al lloc, i que devia justificar la despesa i dedicació d'instal·lar-hi un forn i cremar-hi el marbre per produir la calç.

No podem dir gairebé res sobre l'activitat productiva durant l'antiguitat tardana, però hi degué haver canvis, sobretot si, com sembla, la vil·la va continuar en ús fins al segle V, però la presència de materials més tardans invita a pensar en una continuïtat amb un tipus d'assentament diferent, ja que el nimfeu havia estat colgat amb anterioritat. És possible (però dubtós) que almenys part dels dipòsits o *dolia* esmentats abans corresponguin a la fase tardoantiga. D'altra banda, la presència d'escòries entre les terres que colgaren el nimfeu fa pensar en l'existència d'una activitat metal·lúrgica, que podria haver servit per a les activitats domèstiques de l'assentament.

El que sí que ens permet donar alguna llum sobre l'economia de la fase tardoantiga és l'anàlisi de la fauna (Valenzuela 2010), que sembla indicar un retorn cap a models de producció. Els conjunts datables vers el segle V (rebliment del nimfeu, forn de calç i desguàs A) presenten un recompte de mostres menys elevat que l'abocador, insuficient per estudiar-ne adequadament la gestió ramadera. Tanmateix, del seu estudi en resulta que els bòvids deixen de ser majoritaris, mentre que els ovicaprins augmenten notablement i els porcs es mantenen. Per tant, es pot concloure que en època tardoantiga hi ha una implantació més gran d'ovicaprins, la qual cosa pot indicar un major aprofitament d'aquests; paradoxalment, la inexistència aparent d'un pic de consum en el cas dels ovicaprins suggereix que no se'n va fer cap gestió especialitzada, tot i que cal considerar aquesta possibilitat amb cura, ja que no sembla lògic que aquest augment no vagi acompanyat d'una gestió d'aquest bestiar. Per bé que el baix nombre de restes dificulta la determinació del perfil d'edat de sacrifici dels animals, sembla que l'òptim carni és també ara majoritari, amb presència d'individus més vells (bous d'entre vuit i deu anys) que devien ser aprofitats per a les tasques agrícoles; pel que fa als porcs, el baix nombre d'exemplars no permet fer apreciacions, tot i que apunta a un aprofitament basat en l'òptim carni (Valenzuela 2010).

Un altre element pertanyent a la fase tardoantiga de la vil·la correspon a la necròpoli. Més enllà de la

troballa recent (any 2009), més allunyada, d'una part de l'àrea cementirial de la vil·la (que no ens correspon pas estudiar a nosaltres, sinó als seus excavadors), hi ha altres elements coneguts referents a enterraments, que podem datar en època tardoantiga. Aquests elements corresponen a una necròpoli, situada a la zona sud-est del jaciment, que ha estat estudiada per Jordi López i Lluís Piñol (López Vilar i Piñol 1995, 69-70). Hi ha una tipologia d'enterraments variada (tombes de tègules i de fosa simple, una inhumació infantil en àmfora, una tomba també infantil mixta de fragments d'àmfores i tègules, una tomba de lloses...) però que fa ben palesa la seva cronologia tardoantiga.

Un altre element que podria datar-se en aquesta època, situat també al sud del jaciment, era una llarga fossa (d'uns 5 metres de llargària), farcida majoritàriament de cendres i que incloïa nombrosos fragments de ceràmica de tonalitat fosca; és possible que correspongui a un forn (com ho fan pensar les etiquetes «Horno de cerámica vulgar» o «Forn ceràmica negra» que acompanyen els materials), però no hi ha prou elements que permetin comprovar que es tracti, efectivament, d'un forn, ni confirmar la hipòtesi d'una producció ceràmica, tot i que és el més plausible.

Els elements més tardans coneguts al jaciment són dues fíbules visigòtiques exposades al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca de Reus, una aquiliforme i l'altra de cinyell (aparentment procedents de la zona de les sepultures), i una placa de bronze decorada amb una creu, que també s'exposa al mateix museu. També hem documentat la presència de dos fragments de sigil·lada africana D que podríem identificar amb la forma Hayes 91D, que es data al segle VII. Aquests són els esquifits documents que tenim per documentar una ocupació tardoantiga que sembla, per tant, perllongar-se almenys fins a la setena centúria, tot i que no sabem a quin tipus d'hàbitat pertanyen; probablement no era ja una vil·la, sinó un altre tipus d'hàbitat, potser una agrupació d'habitatges, aglomeració o poblat, de l'estil de les que proliferen al camp a partir dels segles VI i VII en moltes àrees del país (Roig Buxó 2009).

Conclusions

Els orígens de l'assentament i la fase republicana

– No podem descartar l'existència d'un poblament ibèric anterior a la fase republicana, tot i que això sembla poc probable.

– Els materials ceràmics, singularment l'àmfora grecoitàlica, indiquen l'existència d'una ocupació vers la primera meitat del segle II aC. Aquesta ocupació, de ca-

12. Es detecta també a la vil·la dels Ametllers, de Tossa de Mar, on les escultures del nimfeu també sembla que esperaven la mateixa fi (Palahí i Nolla 2010, 46). Dins de la zona d'estudi del PAT, també se n'han trobat a la vil·la de la Burguera de Salou i a la Canaleta, de Vila-seca.

racterístiques desconegudes, permet pensar en un assentament rural de plana com els molts que hi ha documentats a la costa catalana durant el període tardorepublicà.

– La troballa d'un fragment de ceràmica campaniana dins un paviment de *signinum* fa pensar en la possibilitat de l'existència d'estructures de tipus itàlic durant el període tardorepublicà, i plantejar la possibilitat que hi hagués hagut ja en aquesta època una primerenca vil·la romana, però les dades són massa limitades per afirmar-ho.

– Cal destacar la ubicació dels Antigons al costat d'un dels eixos de la centuriació que s'ha documentat a l'*ager Tarraconensis*, concretament de la trama anomenada Tarraco I, que es data amb gran probabilitat en època republicana, entre la fi del segle II i mitjan segle I aC.

– Els Antigons es troba a la vora del nucli urbà de *Tarraco*, en una àrea densament poblada de vil·les, que devia conformar un espai privilegiat d'ocupació per part de les elits de la ciutat, que el podien freqüentar sovint, i per tant devia ser propici per a la pràctica de l'*otium*. La ubicació de la vil·la degué ser un factor determinant de la importància a què va arribar aquest assentament.

La vil·la altimperial i la producció d'àmfores

– No coneixem pràcticament res sobre la vil·la que amb força probabilitat hi hagué al llarg del segle I dC. Tanmateix, la presència d'abundants materials ceràmics d'importació, fins i tot alguns de poc habituals (com les àmfores adriàtiques) fa pensar que ja devia ser important.

– Els elements més ben coneguts de l'establiment durant el segle I dC són els dos forns que, a més de material constructiu, varen produir àmfores de les formes Dressel 2-4 i Dressel 7-11. Les primeres ens informen de l'existència d'una producció vinera, que probablement correspon a la mateixa vil·la, mentre que les segones no sabem si servien per a salaons (cas en què no es devien pas envasar als Antigons) o bé per a algun altre producte, potser també vi.

– Les restes de cinc fons de dipòsits, un magatzem de *dolia* i un possible contrapès de premsa a la vora del nimfeu, probablement indiquen que han de pertànyer a fases diferents d'aquesta darrera construcció. Fan pensar en l'existència d'una *cella vinaria* anterior al nimfeu, en relació amb la producció d'àmfores de vi identificada a la vil·la. Això significaria que va ser un important centre de producció de vi, almenys al segle I dC, i molt possiblement fins a la fi del segle II i l'inici del III. Així ho fan pensar les àmfores tarraconenses Dressel 2-4 evolucionades, de vora de perfil quadrat, d'aquesta cronologia, que podrien haver estat fabricades al jaciment. Els Antigons, doncs, es perfila com un gran centre productor de vi, que també fabricava els envasos del producte, a l'estil d'altres grans vil·les, com per exemple la Canaleta.

La vil·la als segles II i III. El nimfeu i l'abocador

– El nimfeu dels Antigons s'ha d'entendre com una manifestació de la riquesa excepcional de la vil·la al segle II i l'inici del III, integrat dins d'un jardí, probablement amb peristil, i enfront del qual es devia obrir el triclini principal de la casa. Del jardí, en coneixem també una font en forma de petxina circular, a més d'abundants aplacats i restes arquitectòniques de marbre. La decoració dins del cicle de Bacus resulta ben corrent en aquests monuments, integrada en un programa arquitectònic i decoratiu del jardí, destinat a recrear paisatges idíl·lics, propicis a l'*otium*. En canvi la Cíbele, que també el decorava, representa un tema excepcional en un nimfeu, fet que marca un desviament dels cànons decoratius i simbòlics. Aquest fet, datat a l'inici del segle III, podria estar indicant un gir important en els conceptes decoratius de l'àmbit privat de les elits romanes de la zona, que potser van iniciar en aquests moments una certa llibertat conceptual fins ara inèdita.

– Dins de l'àrea costanera catalana, sols s'han pogut estudiar cinc altres vil·les que també presenten fonts o nimfeus, per bé que pensem que se n'aniran identificant altres casos. Amb tot, no hi ha cap dubte de l'excepcionalitat dels sis casos estudiats, que s'han de comptar entre els palaus agrícoles de màxim nivell de la zona, a l'època romana altimperial.

– Hi ha indicis de tres possibles propietaris dels Antigons: 1) una inscripció dels segles I-II, en una estela de grans dimensions dedicada a un soldat potser d'*Emerita Augusta*, que fa pensar que el soldat en qüestió podria haver-s'hi establert per posar-se al capdavant de la propietat agrària, i que hauria prosperat considerablement; 2) una inscripció dels segles II-III, en un pedestal eqüestre dedicat al decurió tarraconense *L. Aelius Polycleetus*, d'una família de lliberts que havien prosperat fins a aconseguir una fortuna important; 3) grafitis sobre sigil·lada hispànica, de la fi del segle II o l'inici del III, que es repeteix diverses vegades, que indica que cal vincular la vil·la a un cert *Statutus*, potser el *Iulius Statutus* conegut per una inscripció funerària de la necròpoli del Francolí a Tarragona, propietari d'un taller de joieria, possiblement natural de *Carnuntum*, a Pannònia, que devia comprar o heretar la propietat.

– Contemporani del nimfeu és el gran abocador documentat a la zona meridional del jaciment, on s'han trobat enormes quantitats de ceràmica, en la qual destaquen especialment les produccions africanes. És interessant també el conjunt numismàtic, del qual podem posar en relació amb l'abocador diverses monedes de Faustina I i II, Marc Aureli, Còmmode i Septimi Sever, que corroboren la datació de la ceràmica.

– L'estudi de la fauna mostra un model agropecuari amb predomini del consum de bestiar major i aprofitament de la seva força de treball, complementat amb bestiar de dimensions mitjanes i petites. Així mateix,

se'n dedueix una explotació ramadera ben gestionada, dins de l'òptim carni i amb un aprofitament integral dels recursos. La proporció de bovins i porcs augmenta fins al segle III, com és característic del procés de romanització i de l'economia en alça de l'Imperi, mentre que els ovis dominen als segles V i VI, com és propi d'una economia més autàrquica i autosostenible.

- També s'ha documentat la cacera, segurament com a activitat lúdica dins dels sectors privilegiats de la societat.

- L'estudi de la gestió ramadera del segle III també permet deduir-hi una activitat agrícola important, així com algunes característiques sobre les dimensions de la finca, que havia de correspondre molt probablement a una gran propietat.

- Més enllà de la indústria terrissera, que segurament va funcionar fins al segle III, també hi ha indicis d'una indústria artesanal del treball de l'os, que devia produir agulles per als cabells, fusos de filar, eines per teixir i altres objectes.

- Les quantitats excepcionals d'agulles i punxons d'os que s'hi produïen estan indicant una activitat tèxtil important, potser basada en la llana dels ramats. Les petites eines d'os indiquen els telers verticals, amb *pondera*, o sense, és a dir, de doble travesser. El taller tèxtil dels Antigons és testimoni d'una activitat econòmica important, que devia produir per a la comercialització del producte.

- Un altre element característic de l'àrea de producció de les vil·les romanes riques són els tallers de ferrer. El dels Antigons podria haver funcionat com un taller accessori a les tasques agrícoles i d'altra índole del centre productiu.

La crisi del segle III i l'antiguitat tardana

- No sabem fins a quin punt la crisi del segle III afectà aquest jaciment, tot i que la troballa d'un plat de sigil·lada africana C a l'interior d'una canalització per-

met pensar que, almenys en part, el sistema hidràulic de la vil·la es va amortitzar en aquests moments.

- El fet que no s'hi coneguin estructures arquitectòniques datades en aquesta època impedeix saber si hi hagué una continuïtat en l'ús i ocupació de la vil·la, i fins a quin moment. Tanmateix, el fet que en els nivells de colgament del nimfeu, datats vers el segle V, hi hagués abundants fragments d'aplaçats de marbre, i que les mateixes escultures semblaven caigudes sobre el fons de l'estany, fa pensar en la continuïtat de la vil·la fins aquells moments. Sembla molt possible l'ocupació de l'establiment posterior al segle V, per bé que sota unes altres característiques, corresponents a una agrupació d'habitatges, aglomeració o poblat, de l'estil de les que proliferen al camp a partir dels segles VI i VII en moltes àrees del país. També cal considerar la possibilitat que els cinc dipòsits i el contrapès de premsa localitzats a la vora del nimfeu corresponguin a aquesta etapa posterior, ja que, com s'ha observat en les parts urbanes de les grans vil·les del litoral de la Tarraconense, vers els segles VI i VII moltes d'elles experimentaren un procés de ruralització i els àmbits nobles es convertiren en espais de processament agrícola.

- Els elements metàl·lics, en especial les fíbules, denoten una presència visigoda datada en la primera meitat del segle VI. Es tracta d'un fet remarcable a la regió, que podria fer pensar en la presència d'una elit visigoda instal·lada a la zona, realitat pràcticament desconeguda i que encara està per estudiar en profunditat.

- La troballa d'un forn de calç prop del nimfeu fa pensar en la calcinació dels marbres, les estàtues i els elements luxosos, que es pot datar a partir del segle V. Tot i que en poca quantitat, hi ha alguns materials (ceràmiques africanes, una sivella visigoda) de cronologia posterior, els quals permeten documentar l'existència d'un hàbitat al segle VI i potser al VII que probablement ja no és una vil·la. Amb aquest hàbitat es relaciona la necròpoli que s'ha documentat a la zona.

GENERAL EVALUATION AND CONCLUSIONS

Marta Prevosti and Ramon Jàrrega

The study of this important Roman villa is part of the wider research being undertaken by the Ager Tarraconensis Project (ATP). This makes it doubly interesting as, in addition to gleaning information from the villa itself, we are able to contextualise the data within the wider framework of the population and landscape structure in which it emerged and developed. The natural framework of the area in which the villa of Els Antigons is located, its geology (Daza and Álvarez 2010), landscape (Pèlachs and Prevosti 2010) and the evolution of its climate and vegetation (Riera *et al.* 2010; Allué *et al.* 2010) have all been studied by members of the ATP study group (Prevosti and Guitart 2010). The area's fauna has also been studied on the basis of two sets of faunal remains, one from the villa of La Llosa in Cambrils (Padrós 2010) and the other from Els Antigons (Valenzuela 2010; Padrós and Valenzuela 2010). We have, therefore, all the material we need to situate this archaeological site fully within its context.

Thanks to the rescue archaeology carried out between 1976 and 1978 by the Reus Museum of Archaeology it has been possible to document what we know of what must have been one of the wealthiest villas in the *ager Tarraconensis*. Unfortunately, as Jaume Massó explains, the destruction of the site was relentless and the archaeologists were limited to hastily excavating certain areas and briefly documenting others. This means that we only have limited knowledge of some parts of the villa and we lack an overall view of the establishment and its different phases. The most important part of the rescue archaeology focused on retrieving a large quantity of artifacts, which are now kept in the Reus museum and the study of which is included in this volume.

The best known finds are from the residential and production areas. Among them we can highlight the nymphaeum (with its decoration of statues) and the large rubbish dump. As we have seen, these finds coincide chronologically with the last part of the second and the beginning of the third centuries and therefore we can assume that they are from the period in which the villa reached its maximum splendour. Large pottery kilns were also documented.

The location of the site on a small hill facing south-east, in other words towards the sea, in a well communicated area with good visual control, allows us to understand that this was an agricultural habitat with excellent potential. However, the pre-eminence it attained can probably be explained by its proximity to

the urban centre in a particularly densely populated area of rich farmland that covered the present-day municipality of Constantí and the outskirts of Tarragona. This was a triangular area between the Roman settlements of Els Mongons, Solzina Castle and the villa of Mas Sardà (now in the petrochemical industry complex).

Based on ATP studies, Josep M. Palet and Héctor Orengo (2010) have situated Els Antigons within the Roman land parcelling of the territory. Of particular note is its location alongside one of the centuriation axes documented in the *ager Tarraconensis*. The centuriated plot on which the establishment is located is that designated as Tarraco I and, according to the aforementioned authors, it can almost certainly be dated to the Republican period, between the end of the second and the middle of the first centuries BC (Palet and Orengo 2010, 148-150). The same centuriated stretch would have served as a communication route that led from the site along the Camí de Sant Llorenç to the Via Augusta or the *Via De Italia in Hispanias*, which followed the course of the River Francolí. On its route to the main road it passed such important villas as Sant Llorenç, Mas dels Frares, Mas del Serapi and Centcelles, a fact that helps to explain the density of the network created by the introduction of the villa system in the area around Tarraco. We have to interpret this sector as a privileged zone occupied by the city's elite and the site of a major *in agro* urban activity. It is therefore evident that location was a decisive factor in determining the importance attained by this settlement, which we can consider to have been a suburban villa.

The Late Republican establishment

With regard to its origins, the finds of Iberian pottery (particularly of the type known as *kalathoi*, specifically Mata 2711 and 2721) and imported ware, especially the Greco-Italic amphora, allow us to document the existence of an establishment prior to the Roman Imperial period. However, the study of the pottery does not allow us to state with certainty that there was an Iberian establishment here prior to the Roman occupation or whether this first habitat corresponds to one of the scattered Republican-period establishments that are so common in the area around Tarraco and along the Catalan coast in general. As Loïc Buffat ac-

curately points out,¹ we can consider as significant the fact that nothing datable to the Full Iberian Period (Punic amphoras, Attic ware, hand-thrown pottery, Massaliot amphoras, etc.) has been identified among the finds, which suggests that Els Antigons began in the Roman Republican period. In any case, the Greco-Italic amphora gives us a date of no earlier than the second century BC. We know nothing of the features of this initial habitat, although it appears to have been located in the area of the nymphaeum, in the northern part of the archaeological site, according to Jaume Massó and the plans he drew up indicating the approximate location of these finds.

Finds from the Late Republican period are, however, few and far between. This, together with the fact that no building remains from that establishment have been found, makes it impossible to determine its characteristics or importance. The excavators' notes on the find labels are of little use to us in this respect: the "te-star ibero" documented to the north of the excavation and the "TT tomba", a late antiquity grave found at the southernmost point of the archaeological site (or at least of its known area), around which the Iberian finds were apparently made.

Also of little help is the find of a fragment of Campanian ware in an *opus signinum* floor near the nymphaeum area, as this may have been a residual piece brought in with the soil. This also leaves open the possibility of there having been Roman typology buildings from the Late Republican period. We can neither confirm nor deny the existence of a villa from that period, a possibility that has been highlighted by other nearby settlements, such as El Moro in Torredembarra and, perhaps, Mas d'en Gras. In any case, the Republican villas are located alongside major communication routes, specifically the one that was eventually to become known as the Via Augusta (Járrega 2000a; Macías 2005, 81; Prevosti 2005, 355-364). The Els Antigons archaeological site is not right next to the Via Augusta, but neither is it very far from it and moreover, as already mentioned, it is on one of the centuriation axes.

The first-century-AD villa, amphora production and the economy

In any case, we have to consider that by the first century this settlement would have had the features of a Roman villa. We know almost nothing of its characteristics during the first century and most of the second century AD. The two chambers with *opus signinum* floors discovered some twenty metres to the north-east of the nymphaeum, in one of which the

forementioned Campanian ware was found, could be from this phase, although they could also be from the Republican period. The finds of luxury elements, specifically fragments of marble veneer and columns, are evidence of an important settlement, although we have to take into account that most of these finds are probably from the second-century-AD villa. The most remarkable find from the first century of the Empire, in addition to the pottery from that period, is the three pottery kilns that were unfortunately senselessly destroyed (especially as the site they occupied has still not been built on). Luckily we have photos taken of them during the rescue archaeology campaign.

Two of these kilns were used to make amphoras and the third has been interpreted as having been used to fire common ware. The first two were rectangular and correspond to Types 3a and 4a of Fletcher's classification (1965) and produced at least Dressel 2-4 and 7-11 amphoras. It seems likely that other items, such as common ware and building materials, were also made here, as that was the prevailing trend in the potteries of the *ager Tarraconensis* (Járrega and Prevosti 2011). The find of an antefix, specifically of the "bust of Artemis Selene without waxing moon" type, has led us to believe that these were produced at the Els Antigons pottery; they have been studied by Jordi López Vilar (2011), who has dated them to the first half of the first century. His hypothesis is based on two possibilities: either the antefix formed part of the villa's decoration in the first half of the first century or it was made in the pottery to be sold. The fact that in all the villas in which antefixes have been found there was a functioning pottery in the first half of the first century leads us to suspect that they were not used to decorate the country houses, but were manufactured for public buildings in the city of Tarraco.

Amphora production is incontrovertibly attested by the presence of unfired shards of Dressel 2-4 and 7-11. Judging from the study of these finds (Járrega 1995, 1996a, 1998, 2002 and 2009a), amphora production at the Els Antigons pottery appears to have been limited to these two types. In reality not many shards have been preserved, but the aforementioned unfired pieces are proof that manufacturing took place at the site. No stamps have been found at this archaeological site, just some graffiti on a spike that appear to be the letters IL, which, according to Piero Berni (2010), probably correspond to the names of *figuli*. It is therefore almost impossible to study any possible commercialisation of these amphoras.

We know that the Dressel 2-4 amphora was used to store wine and we can link this to the classical writings that speak of Tarraconensis wine. Rather more complicated is the case of Dressel 7-11, as this may have

1. See the introductory study of the villa of Els Antigons in this volume.

been used to store wine or other products. However, bearing in mind that this is a type of amphora used for salted products and also that Els Antigons is not far from the sea, we have to consider the possibility that receptacles were made here for transporting to the coast, where they would have been filled. Therefore, we cannot rule out that they would have been used for packing salted fish.

Although we do not have any architectural remains, it is most likely, given the subsequent evolution of the settlement, that this pottery was directly linked to a Roman villa. There are subtle signs that give an idea of how important the settlement must have been. These include a rim with a mark from a Dressel 6 wine amphora from the Adriatic dating to the first century AD, an extremely rare find in our geographical area², which suggests it may have been a gift or some type of privileged import.

Finds of imported pottery (Italic and Gallic Samian ware and, probably, the beginnings of Hispanic Samian ware) document activity in the settlement during the first century AD. This, and the amphora production, shows that there was a villa in this area, for which the kilns at least allow us to document its functional aspects, without being able to specify whether it was a particularly wealthy habitat or not.

The reference in the preserved sketches to the find of five decantation pools situated in the middle of the villa allows us to document, albeit partially, other architectural elements related to the production area, although we do not know from which period. According to Jaume Massó, it was only possible to document the bases of these deposits, all of them small (approximately one square metre). One of these pools was to the south-west of the nymphaeum. Further to the east there were two pairs of twin deposits. We can also link this complex to a large parallelepipedic block of stone with a socket on each side that appears to have been the counterweight from an olive oil press (Prevosti 2011, 411, fig. 20). Some twenty metres to the north of the nymphaeum (according to Massó) was a *dolia defossa* warehouse, of which there is still a bottom in situ in which it is possible to intuit the highly eroded negative imprints of three other *dolia* aligned from east to west. There is a strong possibility that they are the remains of the wine cellar (Prevosti 2011, 411). The production of wine amphoras identified at the villa leads us to believe that wine was one of the main (if not the most important) agricultural products of the *fundus*, at the very least in the first century AD and quite possibly up to the end of the second or the beginning of the third centuries (as the evolved Dressel 2-4 Tarraconensis amphoras with square-shaped rims, which may have been made at Els Antigons, would lead us to believe).

The fact that the deposits, the wine press counterweight and the *dolia* were found next to the nymphaeum suggests that they are from different phases. It is highly likely that they belonged to the press machinery and wine cellar, in other words, to the *cella vinaria* contemporary with the amphora kilns. They would therefore date from the first century and perhaps from the second and third, although they could hypothetically postdate the destruction of the nymphaeum, which occurred in the fifth century. Given that we have no stratigraphic data whatsoever, we are unable to date the *dolia* store, the deposits or the press. Thus, although it may seem logical to link them, we should take into account that the villa had a very long life and therefore we cannot rule out that they correspond to different phases.

These testimonies are of great interest as, despite the difficulties, they can be seen as signs that in the first century, and quite possibly in the second and the beginning of the third centuries, that the villa of Els Antigons was an important wine production centre and even manufactured the amphoras in which the finished product was shipped and stored, as was the case with other villas such as La Canaleta.

The textile workshop

The finds from the excavations, particularly from the area of the rubbish dump, include a large number of bone tools: 443 pin beaters, 82 darning needles, 29 fine headless needles, 87 needles with heads and 9 spindles, as well as many broken fragments that are difficult to classify. There are also bronze weaving implements: two spindles, a ring distaff needle and multiple darning needles, as well as a glass distaff needle and pottery objects, including 5 spindles and 15 *pondera*. The pin beaters and needles are therefore more numerous and must be seen as evidence of an industry. This is just a sample of the total number of textile implements there must have been in the workshop, as such instruments were often wooden. Wood is not preserved for more than a few centuries, so those tools have disappeared, as have all traces of the looms. Therefore these humble bone tools, the pin beaters and needles used by the weavers and tailors in their work, are of great value in identifying textile manufacturing in the Roman period. They are the characteristic tools for working with vertical looms, either with weights or with a double crosspiece. However, the fact that few loom weights were found at the site suggests they probably used double crosspiece looms.

As we have described elsewhere (Prevosti 2011, 447-449), flax must have been a very important fi-

2. See Cèsar Carreras and Piero Berni's study in this volume.

bre in the area's textile production. We are told this by Pliny (*Nat.* 19.10), who describes the linen made in Tarragona as the whitest and finest in the Empire. In *Nat.* 19.10 he writes: "*Hispania Citerior* also has a linen of extraordinary whiteness, thanks above all to the waters of the torrent that bathes Tarraco, in which they give it lustre. Likewise, one has to admire the subtlety of the gauze fabrics found there." From this text we can deduce that all along the Francolí there would have been fabric whitening fields, as well as a considerable textile industry. The looms used to weave these fabrics could have been vertical looms with weights or double crosspieces; there was no need for them to be horizontal, as the weaves needed for linen are simple. The villa of Els Antigons is in the area mentioned by Pliny and its textile workshop may well have woven linen.

The classical sources contain many mentions of hemp production and especially of wool manufacture, with the information provided by Cato, Varro and Columella being of particular interest. However, none of them refers to the Camp de Tarragona area. Nevertheless, we know that in Roman times it was very common for garments to be made of wool and that some were of very high quality, sometimes equalling or better than the best Merino wool produced today in Australia and New Zealand. This was also woven on vertical looms such as those described above and using the same tools. Therefore, those found at Els Antigons could be evidence of the production of linen, wool, hemp or various other fibres on vertical looms as part of a manufacturing industry that must have produced items for sale and would have been one of the economic mainstays of the villa.

A large, stately villa from the second and third centuries. The nymphaeum and the rubbish dump

The presence of the nymphaeum and its collection of sculptures and the large rubbish dump excavated in 1976-1978 tells us that by the end of the second and the beginning of the third centuries this establishment had become a grand villa. We do not know exactly when or why this transformation took place, as we do not know the characteristics of the preceding habitat. However, it could have taken place at an undetermined time in the second century, although we cannot be more precise because we are unfortunately unable to date the construction of the nymphaeum using stratigraphic data. As we will see below, in this period Els Antigons appears to have been the centre of

a large estate with an economy based on crop cultivation combined with stockbreeding.

Whatever the case may be, we can affirm that Els Antigons was a luxurious Roman villa around the time of Marcus Aurelius, Commodus and Septimius Severus. This is attested both by the typology of the statues³ and the chronology of the huge amount of pottery found in the rubbish dump. We also have to take into account the coin finds, most of which also came from the dump. Together with a small collection of first-century coins and a larger group from the fourth century, of particular note are those from the periods of Hadrian, Faustina I, Marcus Aurelius, Faustina II and Septimius Severus, which confirm the dating attributed to the dump on the basis of the pottery.

The nymphaeum,⁴ which was profusely decorated with statues, is an indicator of the opulence of the villa at this time. This element established a luxurious area that must have meant that the *dominus* frequently spent time there. It is a façade-type nymphaeum with a group of two niches and two exedras at each end. We assume it also had a central exedra, which would have made it a classic tripartite nymphaeum. The decoration would have been that of an architectural façade with marble veneer and columns; this can be seen from the preserved remains and the sculptures of Bacchus and his cycle, as well as a Cybele. This latter goddess became an exceptional theme in a nymphaeum, a fact attesting a deviation from the decorative and symbolic canons that had governed garden decoration during the preceding centuries, a change that began to come about at the beginning of the third century. The nymphaeum would have presided over a garden, probably with a peristyle, from which we also have evidence of a circular, shell-shaped fountain. Nymphaea in private gardens were normally part of decorative and architectural programmes of a certain cultural and economic level and were designed to reproduce idealised landscapes that favoured *otium*. The representations on the wall paintings, the sculpture and the water features all helped to evoke an idyllic sacred space, an atmosphere of the good life, particularly in the countryside, that formed part of the ostentation of the *dominus*. Water was an essential feature of these recreations, as the presence of this scarce and highly prized resource helped create the effect of a fertile space in the Mediterranean climate. Therefore, and although we have no evidence of it, a water supply would have been important at the villa of Els Antigons; it would have come perhaps from a natural spring that we are unable to locate today and could have been one of the determining factors in choosing this site for the villa. Opposite the nymphaeum would have been the main triclinium

3. See Eva M. Koppel's study of the Els Antigons sculptures in this volume.

4. See Marta Prevosti's study in this volume.

of the house, where the *dominus* would have received his friends and banqueted with them in a layout that was repeated ad infinitum in the domestic architecture of the Roman elite, in both town and country.

The nymphaeum and the shell-shaped fountain can be linked to the water conduits, two branches of which have been located to the south of the archaeological site. We know very little of these conduits, which were built of small brick walls with a bed of *tegulae*, despite the fact that there are sketches of them in the Salvador Vilaseca Museum of Archaeology in Reus. They appear to have been built in at least two phases, as one of the channels apparently cuts through the other. To a large extent they were found with their flagstone covering.

The find of hypocaust coils also shows that there were heated areas and probably *balnea*, which would have been obligatory in any self-respecting villa of this category, although we have no indication whatsoever that would help us pinpoint their location.

The abundant marble plaques found must also have come from the villa's decoration during this period (Álvarez, Gutiérrez and Pitarch 2011). These finds also show that imported materials were used in the villa. In addition to products of local or regional origin (large amounts of Santa Tecla limestone from Tarragona and *jaspí de la Cinta* or broccatello from Dertosa) attest the importation of foreign marble. The top quality white marble (particularly from Carrara, together with rare elements from Paros and Proconnesus) was used principally for the quality pieces (sculptures). *Grecco scritto* and limestone veneer (perhaps from the Pyrenees?) of a slightly lower quality were also found. Other materials (*giallo antico*, *pavonazzetto*, green serpentine porphyry, verde antique and *africano*) were only found in numerically insignificant amounts.

The large quantity of pottery documented in the rubbish dump provides us with some insight into the trade based on imported items the villa was involved in during the second century and the beginning of the third. Most remarkable is the mass arrival of African products, as evidenced by the African A Samian ware and the African cookware. We have to take into account the persistence of Hispanic Samian ware, especially based on the Dragendorff 44 and Ritterling 8 shapes. They are probably foreign items from the interior of the Iberian Peninsula, although we cannot be sure as the Hispanic Samian ware production documented sporadically in the Camp de Tarragona (Pallejà 1994, 16, 23, and 37, Figs. 5 and 29-30; Vilaseca and Adiego 1998-99, 272 and 274, Fig. 7; Vilaseca and Adiego 2000, 279 and 283, Fig. 11; Vilaseca and Adiego 2002, 219-220 and 227, Fig. 10) does not correspond to these types.

Some of the other finds, including glazed ware and Roman Corinthian ware⁵, are rather exotic and not very common in this area; they are further proof of the importance of the villa at the turn of the second to the third century. We should also point out that Roman Corinthian ware has only been found in the *ager Tarraconensis* in the villas of La Llosa (Cambrils), Mas d'en Gras (Vila-seca) and Els Antigons, with the finds from the last of these being the most important (and also, to our knowledge, the most significant on the whole of the Iberian Peninsula).

About the owners

We cannot know for certain who the *dominus* may have been, but we do have some indications. On the one hand, due to their proximity to our archaeological site, we have to take into account the inscriptions found in the town of La Canonja. Gorostidi (2010) tells us of six: No. 68 has been placed in the archaeological site of Mas d'en Pons, near La Pineda, and therefore far from the area in question, and according to the author the three from Masricard Castle (Nos. 87-89) may have come from Tarragona. The inscription in Carrer Bisbe Borràs (No. 15) is a large stela with a semicircular finish decorated with two rosettes and a waxing moon; it is 130 centimetres high, dedicated to a soldier, possibly from Emerita Augusta, and has been dated to between the first and second centuries AD. It was found reused in a house not far from Els Antigons and therefore could well have come from the villa. Its presence in the heart of the Tarraco *ager* leads us to think that the soldier in question may have established himself as the head of an agricultural property, where he found considerable prosperity.

Finally, Inscription No. 10 was found reused as a doorjamb in a house in the Miralbó district, to the east of La Canonja, in the zone closest to Els Antigons archaeological site. It is the pedestal of an equestrian statue dedicated to the Tarraconense decurion L. Aelius Polycletus and would originally have been part of the decoration of a private house, such as a villa. This proximity, as well as the high social position of its protagonists and the private nature of the monument, leads us to believe that the dedicatee may have been one of the owners of the villa during the second or third centuries. It is plausible that it came from the area's most important villa, that of Els Antigons. Nevertheless, this is mere conjecture and it could have come from another villa, perhaps even one in the Miralbó district itself that we have yet to discover. The inscription on this equestrian statue pedestal is a dedication from a mother to her son, a member of the *ordo*

5. See Jaume Massó, Ester Ramón and Ramon Járrega's study in this volume.

decurionum. According to Gorostidi, the fact that it does not list any of the other offices of his *cursus* and also contains the appellative *dulcissimus* indicates that this was a young man, the son of a prosperous freedman who was just starting off on his municipal career. She suggests that the Aelii, with the *praenomen* Lucius, from Tarraco, of which we only know of Polycletus, must have been a family that had prospered to the point of being able to get a son into the *ordo decurionum* at a very young age, evidence that his parents would have had a considerable fortune. She believes Polycletus' father could have been a freedman of Lucius Verus in around 138-161, before he came to the throne and while he was still L. Aelius Aurelius Commodus. What we can say is that the dating of that person coincides with that of the rubbish dump and the nymphaeum, in other words, the grand period of the villa of Els Antigons.

The pottery graffiti documented in the area of the rubbish dump⁶ can also help us. One of the graffiti reads FVR, which may refer to a Furius, an uncommon name in the Tarraconense epigraphy, although we do know of a Furius Faventinus.

Likewise, there is quite solid evidence to suggest that we can link the villa to a certain Statutus, who is documented in graffiti on Hispanic Samian ware, as the graffiti is repeated several times. It is very tempting to link it to a certain Iulius Statutus, who we know from his funerary inscription in the Francolí necropolis in Tarragona (Mariner 1949; Alföldy 1975, 230, No. 447; Gómez Pallarès 2002, 93-98). This person, the owner of a jewellery workshop, was possibly a native of Carnuntum in Pannonia. The rarity of this *cognomen* in Hispania Citerior and the chronology of the funerary inscription, which coincides with that of the nymphaeum and the rubbish dump, allow us to hypothetically identify this person as the *dominus* of the villa of Els Antigons. As he was a newcomer he must have bought or inherited the property; likewise, we should not be surprised that the *fundi* changed owners with a certain frequency, as this situation has been documented epigraphically in Italy (Marzano 2007).

The chronology of the finds and the Septimius Severus coin allow us to conjecture that the villa remained unaffected by the serious repercussions for Tarraco of the civil war between Clodius Albinus and Septimius Severus in 197, as we know that the latter wreaked a terrible vengeance on the area. It cost Novius Rufus, the governor of Hispania Citerior, his life for having sided with the former; the same fate befell the senators of possible Tarraconense origin, Clodius Rufus and Fabius Paulinus. These events would have led

to a whole series of confiscations (who knows whether this was how our Statutus came to own the villa?), which could explain the apparent abandonment at that time of certain settlements, including Mas d'en Gras in Vila-seca (Járrega and Sánchez, 2008). It seems therefore that the villa of Els Antigons was not affected by these disturbances and that it was able to continue its activity, although it may have changed ownership.

The study of stockbreeding

One of the most important factors in the study of the villa's economy in the second century and at the beginning of the third is the analysis of the faunal remains undertaken by S. Valenzuela.⁷ In the area of the third-century rubbish dump there is a clear predominance of faunal remains of food origin. The largest proportion corresponds to cattle, which account for some 50 per cent of the mammal remains, with sheep, goats and pigs accounting for 17 per cent. There is an even smaller representation of wild species, among which the most abundant is rabbit, followed by deer. Among the species not linked to human consumption, the most common are equines and dogs, which account for 1.83 and the 0.33 per cent respectively. Among the malacological remains, the most abundant species is the common snail, although the presence of oysters is also noteworthy.

In the case of sheep and goats, the majority were slaughtered between the ages of twelve and twenty-four months, when their meat was at its best. Older animals were also found, indicating that they were probably selected for breeding and for providing milk and wool. In the case of the pigs, emphasis was also placed on providing the best quality meat and probably also on breeding suckling pigs to sell, with the older animals present probably having been selected for breeding (Padrós and Valenzuela-Lamas 2010).

Thus it is obvious that there is clear predominance of the consumption of cattle, followed by sheep and goats, whereas wild species such as deer are only found sporadically. The presence of the last of these indicates that part of the meat consumed was game, which may have been hunted near the villa or may even have been based on *leporaria*. The villa of Els Antigons is only three kilometres from the sea in a relatively well populated area, which by Roman times must have been well anthropised, and not far from the route of the Via Augusta; therefore, it is probable any hunting would have been carried out farther inland, perhaps in the area of La Selva.

6. See Diana Gorostidi's study in this volume.

7. See Sílvia Valenzuela-Lamas chapter (2010) on "Paisatge, alimentació i gestió dels ramats als Antigons a partir de les restes de fauna (vertebrats i mol·luscs)" in Volume One of this collection. Also Padrós and Valenzuela-Lamas 2009 and Padrós and Valenzuela-Lamas 2010.

Of particular interest is the study of the bovines. Based on the analysis of the ages at which the animals were slaughtered, Sílvia Valenzuela proposes that husbandry was based on age groups. Among bovines between 1.5 and 2.5 years old (too young for breeding: *Columella* 22.1 and 24.1) animals were selected for working in the fields (oxen were castrated at the age of two, according to Varró 2.5.17), with the best being chosen for breeding. The rest were sold as meat or live animals and there would still have been surplus animals in the villa. Individuals aged between 2.5 and 4 years were those most commonly eaten in the house. That is the maximum age at which the meat is good for eating and coincides with the maximum incidence of slaughtering. At that age they could have reproduced at least once, but still provide tender meat for eating or they were slaughtered before they lost their strength to work. Individuals aged from four to eight years are also documented and these can be considered as a workforce of which good use had been made. They indicate that a certain number of animals were used for working the fields.

Sílvia Valenzuela comes to the conclusion that the oxen were replaced when they were at their optimum period of reproduction and work, which implies either that Els Antigons had its own herds or that it was cost effective to replace them every two or three years. The first case implies a large estate, as to be biologically viable, the bovine herds had to number at least twenty individuals; therefore Varró (2.5.18) counts around a hundred head of cattle. She also reasons that only a highly profitable estate could continuously purchase oxen, although in that case it could be smaller.

The study of the fauna at Els Antigons demonstrates that the estate was at least partially devoted to crop cultivation and that oxen helped work the fields, while the herds or flocks may have occupied a large part of the property. Bovines, sheep, goats, pigs and equines were housed in separate facilities and there may even have been *leporaria* for deer or rabbits. The consumption of marine molluscs, particularly oysters, also confirms the purchasing power of the owners. Thus, everything points to a large estate with a prosperous, diversified economy.

The characteristics of the rescue archaeology in the nineteen-seventies prevents any carpological study that would help shed some light on the villa's agricultural production. Nevertheless, we can sense that it must have been very large. Its location near the city of Tarraco would have helped, as being close to a centuriation axis and the Via Augusta would have given it good communications; there were other related ele-

ments, such as, for example, the amphora potteries in the first century.

Stockbreeding at the villa of Els Antigons does not appear to have been limited to the classical form of exploitation, but must also have led to the development of a subsidiary bone working industry; in other words, the ultimate use of the raw material provided by the flocks and herds. The main items documented are notable quantities of pin beaters, darning needles and other bone items, such as *acus crinalis*, spindles and other objects. This are signs of a possible bone industry,⁸ although no evidence has been found of the characteristic manufacturing rejects, which would have provided incontestable proof. The find such an exceptional quantity of objects made of bone appears to indicate a prosperous industry.⁹

The fact that exceptional quantities of pin beaters and darning needles were found also indicates a major textile manufacturing operation that could be related to the wool from the flocks of sheep. The spindles may have been used to spin the wool. Finally, *pondera* were also documented, albeit relatively few. This leads us to believe that double crosspiece vertical looms were used for the weaving.

At this point we have to return to the evidence provided by the aforementioned grape pressing and wine decantation facilities. This consists of the bases of five deposits, wine amphora production, *dolia* and the parallelepipedic stone block with sockets on two sides that appears to have been a press counterweight (Prevosti 2011). As argued above, these facilities cannot have been contemporary with the nymphaeum and must have been built before it, at the same time as the amphora kilns, not at the beginning of the third century, but during the first and second centuries.

The numerous pieces of slag found in the area of the rubbish dump, as well as the find of a smith's tongs, leads us to believe that there may have been metalworking at this site, which we can date approximately (if we link it to the rubbish dump) to around the second and beginning of the third centuries AD. We need an analysis of the slag to ascertain whether it is from reduction, in other words the transformation of mineral to metal, or whether it is the waste from a forge in which objects were manufactured from iron ingots. However, for the time being we do not have any data that would allow us to determine the specific activity or possible relevance of this facility. Therefore we have to consider the presence of what was a common facility in large villas: a blacksmith's shop where they made and repaired the iron tools used in the farm work (Prevosti 2011).

8. Such as that at the villa of La Torre Llauder in Mataró (Prevosti 1981, 289, 290, 307-308).

9. See the chapter on the economy of the establishments in the *ager Tarraconensis* in Volume 2 of this series.

As we can see, the villa of Els Antigons was, at least in the second half of the second century and the beginning of the third, the centre of a powerful *fundus*. It was very probably a large farming and stockbreeding estate that also had associated industries, as well as a luxurious residential complex, a place of *otium* for the *dominus*. In other words, it is a magnificent example of a villa with a highly dynamic and diversified economy, without doubt in the hands of an important personage in the Tarraco of the period. The studied evidence indicates that in the third century the villa's economy turned from mainly wine production (although we cannot rule out that this may have continued to some extent) to focus more on stockbreeding. We do not know which crops they may have grown in their fields.

The crisis of the third century and the late antiquity occupation

We lack good knowledge of the villa's evolution after the Severian period or, to be more precise, after Septimius Severus. The crisis of the third century hit Tarraco very hard, as we can see from the Frankish incursion, which we believe can be dated to the year 267 (Járrega 2008b) and which led to the destruction of another opulent villa, Els Munts in Altafulla. Once again the lack of stratigraphy in the case of Els Antigons is a severe hindrance. Likewise, we can relate the find of two complete Hayes 50A African Samian ware C plates in a drain to its abandonment. In any event, we cannot know the reasons behind this abandonment, nor its exact date¹⁰ or extent. By way of a hypothesis we can link the falling into disuse of the drain to the general crisis situation in the second half of the third century. Moreover, we cannot underestimate the fact that the abandonment of the drain would have directly affected living conditions in the villa and would have probably impinged on the garden area where the nymphaeum was located, although we cannot say any more about the latter during this period.

Whatever effect the third century crisis may have had on the villa, the pottery and coin finds are evidence of what must have been quite considerable activity in the settlement during late antiquity. Likewise, the fact that we do not have any evidence of buildings dated to that period, or contemporary stratigraphy, makes it very difficult to give an opinion on the nature of this habitat. In other words, the use and occupation of the villa may have continued or there may have been a similar situation to that of Els Munts in Altafulla. In the latter case, the late antiquity occupation cannot be

compared to the Early Roman villa, as we are probably looking at a *vicus* (Chavarría 1998). In the case of Els Antigons we simply do not know, although the burying of the nymphaeum around the fifth century leads us to believe that there was a continuity of the villa at least during the fourth century and that it may still have been quite important in that century. The fact that the soil covering the nymphaeum contained a large amount of marble suggests that there was a dismantling of the luxury elements at this time, but not before. Unfortunately, we have very little information about this period, basically only what we can glean from the archaeological finds. In any case, all the indications point to the continuity of the villa as such until at least the fifth century.

Late antiquity pottery, although logically much less abundant than that from the dump, also has quite an important presence and was studied some time ago (Járrega 1993, 924-945). Particularly remarkable is the presence of pottery made in Africa (African Samian ware D, amphoras and, in much smaller numbers, lamps), although there are also items from other places, such as the Late Hispanic Samian ware brought from the interior of Hispania (probably via the River Ebro or the road that linked Tarraco with the interior), the so-called *céramique luisante* and DSP from Gallia, southern Hispanic amphoras (Baetican and probably also Lusitanian) and those from the eastern Mediterranean, all manufactures that are documented (to a greater or lesser extent) along the whole Catalan coast. In this case, however, they give an idea of the continuity of the economic activity at Els Antigons or at least of its ability to purchase imported pottery.

We know little of the final stages of the villa (or rural settlement of whatever type it may have become) at Els Antigons; neither can we date its final moments with any precision. The majority of the finds point to the end having come around the fifth century, particularly, according to their labelling, those from the area of the nymphaeum. Likewise, there are some later items, including two African Samian ware D rim shards that could be from a Hayes 91D (common to the seventh century) and a Visigothic buckle. These finds allow us to extend the life of the settlement until the sixth or seventh centuries, while there is no evidence that would allow us to either confirm or deny the possibility of any later activity.¹¹

There is however one particularly interesting fact: the statues from the nymphaeum were found thrown into the bottom of its *lacus*, on a layer of mud (that obviously corresponds to the abandonment of the nymphaeum). They may simply have been dumped

10. This type of plate has a particularly extensive chronology from the second quarter of the third century to the time of Constantine.

11. On the other hand, the coarse grey ware that, according to the labelling of the finds, corresponds to the so-called "black ware kiln", are so typologically simple that we cannot even date them, although we cannot rule out that they are early Roman.

there, as appears to have happened in similar late antiquity buildings (Vaquerizo 1990, 144), although we also have to take into account that they were partially mutilated before being thrown to the bottom of the nymphaeum. There are also testimonies to the find of a lime kiln some 40 metres to south-east of the nymphaeum, although we have been unable to pinpoint its precise location; this kiln also appears to have been abandoned in the fifth century. We cannot rule out, therefore, that the statues from the nymphaeum had been placed on the ground ready to be burnt in the lime kiln and for some reason were saved from that fate. We cannot opt for either of these two possibilities with any certainty, but this lime kiln leads us to believe that the final human activities at the site were clearly aimed at recycling and probably took place when the habitat was no longer in use. Such activities marked the end of many luxurious villas¹² in late antiquity. They are yet another indicator of the great wealth of marble the villa must have contained, which would have made it economically viable to build a kiln in which to burn it for lime.

We can say very little about the productive activity in late antiquity, although there must have been changes, particularly if, as appears to be the case, the villa continued in use until the fifth century. However, the presence of later materials leads us to believe in a continuity with a different type of settlement, as the nymphaeum had already been buried. It is possible (although doubtful) that at least some of the previously mentioned deposits or *dolia* are from the late antiquity phase. On the other hand, the presence of slag in the soil covering the nymphaeum suggests some kind of metalworking may have been taking place to serve the domestic activities of the settlement.

One thing that does allow us to shed some light on the economy of the late antiquity phase is the analysis of the fauna (Valenzuela 2010), which appears to indicate a return to production models. The sections datable to around the fifth century (the rubble fill of the nymphaeum, the lime kiln and Drain A) present a lower count of examples than the rubbish dump, which is not enough for a suitable study of the stockbreeding activity. Likewise, the study indicates that bovines were no longer in the majority and that there was a notable increase in sheep and goats, while the number of pigs remained the same. Therefore, we can conclude that in late antiquity more sheep and goats were introduced, indicating a greater exploitation of these animals. Paradoxically, the apparent lack of a peak in sheep and goat consumption suggests that there was no specialised management of them, although we have

to consider this possibility carefully, as it does not seem logical that this increase would not be accompanied by a management of these animals. Although the low number of remains hinders any determination of the average age at which these animals were slaughtered, it appears most were slaughtered at the optimum age for meat. The older individuals found (oxen between eight and ten years old) must have been used for farm work. In terms of pigs, the low number of examples does not allow us to draw any conclusions, although the evidence does point to an exploitation based on optimum meat quality (Valenzuela 2010).

Another element belonging to the villa's late antiquity phase is the necropolis. In addition to the recent find (2009), further away, of part of the villa's cemetery (the study of which we will leave to its excavators), there are other known burial elements that we can date to late antiquity. These correspond to a necropolis located in the south-east of the archaeological site that was studied by Jordi López and Lluís Piñol (López Vilar and Piñol 1995, 69-70). They found a varied typology of graves (*tegula* and simple pit tombs, an infant inhumation in an amphora, another infant tomb of mixed amphora fragments and *tegulae*, a slab tomb, etc.), although their chronology is clearly late antiquity.

Another element that could belong to this period is also situated to the south of the archaeological site. This is a large pit (some five metres long) filled mainly with ash and containing numerous dark-coloured pottery shards. It possibly corresponds to a kiln (the finds are labelled "Common ware kiln" or "Black ware kiln"), but there are not enough of them to definitely confirm the presence of a kiln, nor to confirm the hypothesis of pottery production, although that is the most plausible theory.

The latest known elements from the archaeological site are two Visigothic fibulae, one aquiliform and the other from a belt (apparently from the burial area), and a bronze plaque decorated with a cross; all three items are now displayed in the Salvador Vilaseca Museum of Archaeology in Reus. We have also documented two shards of African Samian ware D that we can identify with Hayes 91D and date to the seventh century. This is the meagre evidence we have to document an occupation in late antiquity, which appears to have continued at least until the seventh century, although we do not know the type of habitat it was. By this time it was probably no longer a villa, but some other type of habitat, perhaps a group of dwellings, an agglomeration or a village of the type that proliferated in the countryside from the sixth and seventh centuries in many parts of the country (Roig Buxó 2009).

12. The same thing is seen at the villa of Els Ametllers in Tossa de Mar, where the nymphaeum statues also appear to have been awaiting the same fate (Palahí and Nolla 2010, 46). In the ATP study area this has also been found at the villas of La Burguera in Salou and La Canaleta in Vila-seca.

Conclusions

The origins of the settlement and the Republican phase

– We cannot rule out the existence of an Iberian settlement prior to the Republican phase, although this seems unlikely.

– The pottery, particularly the Greco-Italian amphora, suggests the site was occupied around the first half of the second century BC. We do not know the characteristics of this occupation, but we could imagine a rural plains settlement like so many others documented on the Catalan coast during the Late Republican period.

– The find of a shard of Campanian ware in a *signinum* floor suggests there may have been Italic-type structures here during the Late Republican period and that there may even have been an incipient Roman villa at that time, although we do not have enough evidence to confirm this.

– It should be emphasised that Els Antigons is situated alongside one of the centuriation axes documented in the *ager Tarraconensis*, specifically the section designated Tarraco I, which almost certainly dates to the Republican period between the end of the second century and the middle of the first century BC.

– Els Antigons is on the edge of urban Tarraco, in an area densely populated by villas that must have been a privileged residential area for the city's elite. It was close enough to be visited frequently and therefore suitable for the practice of *otium*. The villa's location must have been a decisive factor in the importance it eventually attained.

The Early Roman villa and amphora production

– We know practically nothing of the villa that almost certainly occupied the site during the first century AD. However, abundant finds of imported pottery shards, even some quite uncommon ones (such as Hadrianic amphoras), lead us to believe that it may have been of some importance.

– The best known part of the first-century-AD establishment is the two kilns that, in addition to building materials, produced Dressel 2-4 and Dressel 7-11 amphoras. The first of these amphora types indicates wine production, probably at the villa itself, while the second type could either have been for salted fish (in which case they would not have been packed at Els Antigons) or for some other product, possibly also wine.

– The remains of five deposit bottoms, a *dolia* store and a possible press counterweight near the nymphaeum suggests that they were probably from different phases to the latter. This implies that there was a *cella*

vinaria on the site before the nymphaeum and that it was probably linked to the wine amphora production identified at the villa. This would have made it a major wine production centre, at least in the first century AD and quite possibly until the end of the second and beginning of the third centuries. This leads us to believe that the Tarraconense evolved Dressel 2-4 amphoras with the square-shaped rim of this chronology could have been manufactured at this site. Thus, Els Antigons is beginning to look like a major viticulture centre that also manufactured the amphoras in which to store and transport the wine, in the same way as other large villas, such as La Canaleta.

The villa in the second and third centuries.

The nymphaeum and the rubbish dump

– We have to consider the Els Antigons nymphaeum as a manifestation of the villa's exceptional wealth in the second and early third centuries. It would have been part of garden, probably with a peristyle, and would have faced the main triclinium of the house. Of the garden itself we also have evidence of a fountain in the shape of a circular shell, as well as abundant pieces of veneer and other building remains made of marble. The Bacchus cycle decoration is common in such monuments and formed part of the garden's architectural and decorative programme, which would have been designed to recreate idyllic landscapes favourable to *otium*. In contrast, the Cybele that also decorated it is unusual in a nymphaeum and indicates a deviation from the decorative and symbolic canons. This decoration, which is dated to the beginning of the third century, could indicate an important change of direction in the decorative concepts applied to the private homes of the local Roman elites, who perhaps at this time began to find a certain conceptual freedom unknown until that time.

– In the Catalan coastal area we have only been able to study five other villas with fountains or nymphaea, although we believe others will be identified. Even so, there can be no doubt about the exceptional nature of the six cases studied, which we have to include among the highest class rural houses in the area from the Early Roman period.

– We have evidence of three possible owners of Els Antigons: 1) a first- or second-century inscription on a large stela dedicated to a soldier, possibly from *Emerita Augusta*, which leads us to believe that the soldier in question may have settled here to run the agricultural estate and may have found considerable prosperity; 2) a second- or third-century inscription on the pedestal of an equestrian statue dedicated to the Tarraconense decurion L. Aelius Polycletus, who came from a prosperous family of freedmen that had amassed a considerable fortune; 3) several examples of graffiti on

Hispanic Samian ware from the end of the second or beginning of the third centuries indicating that the villa can be linked to one Statutus, perhaps the Iulius Statutus referred to in a funerary inscription from the Francolí necropolis in Tarragona, the proprietor of a jewellery workshop, possibly a native of Carnuntum in Pannonia, who would either have purchased or inherited the property.

- Contemporary with the nymphaeum is the large rubbish dump documented in the southern zone of the archaeological site, where enormous amounts of pottery have been found, with a particularly large incidence of African ware. Also of interest are the coin finds, among which we can link to the rubbish dump various coins of Faustina I, Faustina II, Marcus Aurelius, Commodus and Septimius Severus that corroborate the dating of the pottery.

- The study of the fauna attests an agricultural model with a predominance of the consumption of large animals, while making use of their strength for working the fields, complemented by medium-size and small animals. Likewise, we can infer a well managed stockbreeding operation aimed at providing optimum quality meat and taking advantage of all the resources provided by the animals. The proportion of bovines and pigs increases until the third century, which is characteristic of the Romanisation process and the booming economy of the Empire, while sheep and goats predominate in the fifth and sixth centuries, as is to be expected in a more autarchic and self-sustainable economy.

- Hunting has also been documented and was probably a leisure activity for the privileged classes.

- The study of the stockbreeding in the third century also allows us to deduce the existence of a major agricultural activity, as well as to see some features of the size of the estate, which we believe was probably a large property.

- In addition to pottery manufacture, which probably continued into the third century, there are indications of a bone-working industry that would have produced hairpins, spindles, weaving instruments and other objects.

- The exceptional amounts of bone needles and pin beaters produced here indicate a large textile industry, perhaps based on the wool obtained from the flocks of sheep. The small bone tools suggest that vertical looms, with or without *pondera*, were used; in other words, looms with a double crosspiece. The Els Antigons textile workshop testifies to an important economic activity with goods being manufactured for sale.

- Another characteristic element of the production areas of wealthy Roman villas was the blacksmith's workshop. That of Els Antigons may have functioned as an auxiliary workshop for the agricultural tasks and those of the manufacturing area.

The crisis of the third century and late antiquity

- We do not know to what extent the crisis of the third century affected this archaeological site, although the find of an African Samian ware C plate in a conduit suggests that, at least in part, the villa's water system fell out of use at that time.

- The fact that no building structures have been found from that period prevents us from knowing whether there was continuity in the use and occupation of the villa and if so, until when. Likewise, the fact that in the abandonment levels of the nymphaeum dated to around the fifth century there are abundant pieces of marble veneer and that its sculptures appear to have fallen to the bottom of the pond leads us to believe that the villa was still operating at that time. It appears quite likely that it was occupied after the fifth century, although probably with different features, corresponding perhaps to a group of dwellings or a village, like those that proliferated in the countryside from the sixth and seventh centuries in many parts of the country. We should also consider the possibility that the five deposits and the press counterweight found alongside the nymphaeum correspond to this later phase, given that, as has been observed in the urban sections of the large villas on the Tarracense coast around the sixth and seventh centuries, many underwent a ruralisation process with the noble areas being turned into agricultural processing sites.

- The metal objects, especially the fibulae, are evidence of a Visigothic presence dated to the first half of the sixth century. This is noteworthy in the region and it could suggest the presence of a Visigothic elite living in the area, an almost unknown situation that remains to be studied in depth.

- The find of a lime kiln near the nymphaeum suggests marble burning –statues and other luxury elements– that can be dated to the fifth century onwards. Although in small amounts, some finds of a later chronology have been made (African pottery, a Visigothic buckle), which allow us to document the existence of a habitat in the sixth and perhaps the seventh century, when the site was probably no longer a villa. The necropolis documented in the area is related to this habitat.

BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA DEL JACIMENT DELS ANTIGONS

- ÀLVAREZ, A.; GUTIÉRREZ, A.; PITARCH, A. 2011: «Els materials lapidis procedents de la vil·la dels Antigons (Reus)», a: PREVOSTI, M.; GUITART, J. *Ager Tarraconensis 2. El poblament / The Population*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 207-212.
- CAPDEVILA, R.; MASSÓ, M.J. 1976-77: «Trabajos de salvamento en la villa romana de Els Antigons», *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140, Tarragona, 312-313.
- 1978: «Trabajos de salvamento en la villa romana de Els Antigons», *Informació Arqueològica*, 26, Barcelona, 33.
- CHAVES, R. 2002: «Nuevas aportaciones a la iconografía de la diosa Cibeles de la villa de los Antigons (Reus)», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 24, Tarragona, 97-109.
- [EXPLORACIONES] 1977: «Exploraciones y prospecciones arqueológicas en la villa de Els Antigons, partida de Collblanc», *Boletín de Información Municipal de Reus*, 11, Reus.
- GORGES, J.-P. 1979: *Les villas hispano-romaines*, París.
- JÁRREGA, R. 1995: «Les àmfores romanes del Camp de Tarragona i la producció del vi tarraconense», *Revista Arqueològica de Ponent*, 5, Lleida, 179-194.
- 1996: «Poblamiento rural y producción anfórica en el territorium de Tarraco (Hispania Citerior)», *Journal of Roman Archaeology* 9, Ann Arbor, 471-483.
- 2009a: «La producció vinícola i els tallers d'àmfores a l'ager Tarraconensis i l'ager Dertosanus», *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del simposium*, Documenta 7, Tarragona, 99-123.
- 2009b: «Una nueva producción de cerámica común de mesa romana, de época medioimperial (finales del siglo II - inicios del III) en la zona de Tarraco (Tarragona)», *Ex Officina Hispana, Boletín*, 1, 22-25.
- JÁRREGA, R.; PREVOSTI, M. 2011: «Figlinae tarraconenses. La producció ceràmica a l'ager Tarraconensis», a: PREVOSTI, M.; GUITART, J. (dir.), *Ager Tarraconensis 2. El poblament / The Population*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 455-490.
- JÁRREGA, R.; BUFFAT, L. 2012: «La cerámica común tarraconense (COM.OX.TARR./COM.RED.TARR.) y su variante con decoración pintada (CMG)», a: BERNAL, D.; RIBERA, A. (ed.), *Cerámicas hispanorromanas II. Producciones regionales*, Cadix, 453-468.
- KOPPEL, E. M. 1993: «La escultura del entorno de Tarraco: las villae», *Actas de la I Reunión sobre Escultura Romana en Hispania*, 221-237.
- 1995: «La decoración escultórica de las villas romanas en Hispania», a: NOGUERA, J. M. (coord.), *Poblamiento rural romano en el sudeste de Hispania: actas de las Jornadas celebradas en Jumilla del 8 al 11 de noviembre de 1993*, Murcia, 27-48.
- 2005: «La figura de la deessa Cíbele de la vil·la dels Antigons», *Informatiu Museus*, època III, 30, Reus, 4-7.
- KOPPEL, E.; RODA, I. 1996: «Escultura decorativa de la zona nororiental del conventus Tarraconensis», *II Reunión sobre escultura romana a Hispania*, Tarragona, 135-181.
- 2008: «La escultura de las villae de la zona noreste hispánico: los ejemplares de Tarragona y Tossa», *Actas IV Coloquio Internacional de Arqueología. Las villae tardorromanas en el Occidente del Imperio. Arquitectura y función*, Gijón 2008, 99-131.
- LÓPEZ VILAR, J.; PIÑOL, LL. 1995: «El món funerari en època tardana al Camp de Tarragona», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17, Tarragona, 65-120.
- MASSÓ, J. 1978: *Reus, prehistòria i antiguitat*, Ajuntament de Reus, Reus.
- 1983: «Notes sobre el topònim els Antigons», *Reus. Setmanari de la Ciutat*, 10 desembre, Reus.
- 1984a: «Cybele en el Museu de Reus», *Reus. Setmanari de la Ciutat*, 4 febrer, Reus, 3.
- 1984b: «El cap de sàtir jove de la vil·la romana dels Antigons», *Reus. Setmanari de la Ciutat*, 31 març, Reus, 5.
- 1984c: «L'escultura del déu Bacchus de la vil·la romana dels Antigons», *Reus. Setmanari de la Ciutat*, 28 abril, Reus, 5.
- 1986: «Les bòbiles romanes del Baix Camp (2). Com es coïen les àmfores», *L'Om*, 209, Riudoms, 21.
- 1998: «Dades sobre la producció d'àmfores de vi romanes en el sector occidental del Camp de Tarragona», *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, 283-288.
- 2003: *Reus Antic*, a: *Història general de Reus. Vol. I. Dels orígens a la fi de l'edat mitjana*, Reus, 33-84.
- MUNILLA, G. 1979-1980: «Una estatua representando a la diosa Cibeles hallada en la villa romana de 'Els Antigons', Reus», *Pyrenae*, Barcelona, 277-286.
- PADRÓS, N.; VALENZUELA-LAMAS, S. 2010: «La Llosa i els Antigons, una aproximació a la producció ramadera de les villae de l'ager Tarraconensis. Segles

III-VI dC», a: PREVOSTI, M; GUITART, J. (ed.), *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural / Historical aspects and natural setting*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 200-207.

VALENZUELA-LAMAS, S. 2010: «Paisatge, alimentació i gestió de ramats als Antigons a partir de les restes

de fauna (vertebrats i mol·luscos)», a: PREVOSTI, M; GUITART, J. (ed.), *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural / Historical aspects and natural setting*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 181-192.